

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему:

«Кримське питання в українському політичному дискурсі
(1920-ті – 1930-ті роки)»

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньої програми: «Історія»

Шестопал Артем Віталійович

Науковий керівник:

Кислий Мартін-Олександр Олександрович
кандидат історичних наук, старший викладач

Рецензент: Бикова Тетяна Борисівна, кандидатка історичних наук,
науковий співробітник відділу історії України 20-30-х рр. ХХ ст. Інституту
історії України НАН України

Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності
студента НаУКМА

Я, Шестопал Артем Віталійович, студент 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: a.shestopal@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною курсова робота на тему «Кримське питання в українському політичному дискурсі (1920-ті – 1930-ті роки)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.

Підпис:

Анотація

Шестопал А.В. «Кримське питання в українському політичному дискурсі (1920-ті – 1930-ті роки)»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом 6.020302 – Історія. – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2026.

Кваліфікаційна робота є першим дослідженням кримського питання в українському дискурсі Польщі Міжвоєнного періоду. Також робота є першим дослідженням на тему Криму в українських часописах загалом. Робота сфокусована на тому, як українські діячі писали про соціально-політичні події в Криму, яким хотіли бачити вирішення кримського питання, майбутній статус Криму, а також які політичні процеси міжвоєнного часу на них впливали.

Для розкриття теми було залучено широку джерельну базу: більшою мірою це українська преса та журнали Польщі, рідше – праці чи мемуари українських діячів, які писали про Крим. В роботі також для контексту подаються загальні відомості з історії півострова часів громадянської війни, 20-х років тощо. В роботі також проаналізовано вплив прометеївського руху та інших політичних процесів Польщі на кримське питання.

В результаті в роботі представлено комплексний аналіз візій Криму в українському дискурсі. Це дослідження зокрема дає змогу створити уявлення про те, як еволюціонував погляд на півострів протягом міжвоєнного часу, як змінювалися погляди українців Польщі на проблему геополітичного контролю над Кримом. Також робота розширює історіографічну базу про кримське питання в Польській Республіці загалом.

Зміст

Вступ.....	1
Розділ 1. Візія політики радянської влади щодо Криму в газеті «Діло»	5
1.1. Висвітлення «Єврейської колонізації» Криму в газеті «Діло»	5
1.2. Критика кримської автономії в газеті «Діло»	11
Розділ 2. Військово-геополітична візія Криму як стратегічного півострова в чорноморському регіоні.....	18
Розділ 2.1. Осмислення політики Української Центральної Ради щодо Криму	18
Розділ 2.2. Чорноморський флот та концепція стратегічного значення Криму	24
Розділ 3. Інтелектуально-політичне осмислення кримського питання в контексті ідеології Прометеїзму	35
Розділ 3.1. Українсько-кримські взаємини в прометеївському русі до його кризи: контекст та висвітлення в журналі «Тризуб»	35
Розділ 3.2. Кримське питання в період кризи прометеївського руху	41
Розділ 3.3. Кримське питання в аналітиці Богдана Галайчука	45
Висновки	52
Список використаних джерел і літератури.....	54

Вступ

В період революційних перетворень, що спіткали країни колишньої Російської Імперії, статус Криму повсякчас змінювався. Після початку більшовицької агресії, Крим фактично не встиг проголосити незалежність і майже одразу був захоплений більшовиками. Внаслідок подальших конфліктів півострів переходив від одних військових сил до інших. Проте навіть в революційний час визначення майбутнього статусу Криму відбувалося не лише за «правом сильнішого». Цьому передували дипломатичні взаємини, численні переговори, як-от ті, що були в Бересті. Різні сторони намагалися по своєму аргументувати правомірність власних претензій на півострів.

На цьому тлі поставало «кримське питання», або ж «кримська проблема». Ці терміни є тотожними. Як зазначає дослідник Андрій Іванець, під ними слід розуміти комплекс проблем щодо становища й майбутнього Кримського півострова та його населення. Це перш за все проблеми статусу Криму, його державної приналежності та орієнтації його населення (як корінного, так і всіх мешканців півострова загалом).¹

Виникнення «кримського питання» передусім пов'язано з розташуванням півострова і його змішаним етнографічним складом. В революційний час воно входило до так званих «окраїнних» питань. Звісно, статус будь-якої етнографічно-неоднорідної чи пограничної території часто стає предметом дискусій. Однак кримське питання було унікальним і його важко порівняти з іншими – холмським, бесарабським тощо.

Ті дискусії, що виникали навколо «кримського питання» в революційний час, були продовжені в міжвоєнний період. Це закономірно, оскільки міжвоєнний дискурс великою мірою базувався на досвіді, набутому в період визвольних змагань. Для тих діячів, що були дотичні до кримського питання в революційний час, міжвоєнний період став часом їхньої активності як

---

¹ Іванець А. В. Кримське питання в політиці Української Народної Республіки періоду Директорії (кін. 1918–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Науково-дослідний інститут українознавства. Київ, 2016. С. 41

мемуаристів чи публіцистів. В українському дискурсі «кримське питання» набуло свого поширення саме в Другій Речі Посполитій. Це пояснюється багатьма факторами. По-перше, в радянському дискурсі ця тема виникнути не могла, з огляду на його заідеологізованість. Суто еміграційні часописи (напр. націоналістичні) майже не торкалися цієї теми. В Польщі ж була низка причин, які сприяли поширенню кримського питання. Галичина стала інтелектуальним центром, де видавалися багато мемуарів та часописів. Каліш став містом де жили інтерновані військові Чорноморського флоту. Зрештою, Варшава була центром прометеївського руху, учасником якого були представники України і Криму. Такий своєрідний «трикутник» зумовив появу низки поглядів на кримське питання, які при цьому могли перетинатись між собою, що не дивно, оскільки їхні автори проживали в межах однієї держави.

Об'єктом дослідження є українська суспільно-політична думка та публіцистика міжвоєнного періоду.

Предметом дослідження є погляди українських діячів на тогочасне становище Криму та проблему геополітичного контролю над ним.

Метою роботи є аналіз візій Криму в українському дискурсі в міжвоєнний період.

Для того щоб досягти поставленої мети було виокремлено такі **завдання:**

1) Виявити ключові наративи нерадянської української періодики щодо внутрішнього становища Кримської АСРР та простежити їхній вплив на актуалізацію кримського питання в міжвоєнний період.

2) Реконструювати військово-геополітичну візію Криму як стратегічної території у Чорноморському регіоні.

3) Дослідити інтелектуально-політичні концепції статусу Криму в контексті прометеївського руху.

Методологія дослідження передбачає застосування історико-генетичного та проблемно-хронологічного методів, а також системного підходу, який містить у собі загальнонаукові методи аналізу і синтезу.

Хронологічні рамки роботи визначені міжвоєнним періодом

Джерельну базу роботи складають українські часописи Польщі: газета «Діло», журнали «Табір», «Літопис Червоної Калини» і збірник «За Державність», використаний і прометеївський часопис, «Тризуб», який хоч і не видавався безпосередньо на території Польської Республіки, проте підпорядковувався офіційній польській владі.² Також використані мемуари діячів, які були дотичні до кримського питання в революційний період і пізніше здійснили вплив на його осмислення.

Актуальність роботи зумовлена тим, що на даний момент обрана тема практично не є висвітлена в **історіографії**. Проте є низка праць, які висористані в цій роботі. Це насамперед дослідження, що стосуються революційних подій в Криму: Максима Бунегіна,³ Сергія Громенка,⁴ Андрія Іванця,⁵ Олександра Пученкова.⁶ Оскільки робота також досліджує українську візію радянського Криму, вона передбачує використання праць на тему політики радянської влади на півострові. Такою є зокрема праця Тетяни Бикової.⁷ Відомості про прометеївський рух наведені завдяки доробку Володимира Комара.⁸ Оскільки з усіх джерел найбільше використовується

---

² Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 48.

³ Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917 – 1920 гг.). Симферополь: Крымгосиздат, 1927. 336 с.

⁴ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с

⁵ Іванець А., Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб. Київ: К.І.С., 2019. 448 с.

⁶ Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. 340 с.

⁷ Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 247 с.

⁸ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

газета «Діло», важливою є дослідження Костянтина Курилишина, який аналізує цю газету в контексті подій міжвоєнної Польщі.⁹

Структура роботи впливає з її завдань. Перший розділ аналізує українську візію радянського Криму, другий – військовий погляд на Крим. В третьому розділі досліджено український погляд на кримське питання і українсько-кримськотатарські взаємини в рамках прометеївського руху.

---

⁹ Курилишин К. Галичина 1936–1939 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/123554> (дата звернення: 05.03.2026).

ЗРозділ 1. Візія політики радянської влади щодо Криму в газеті «Діло»

1.1. Висвітлення «єврейської колонізації» Криму в газеті «Діло»

Для початку варто в загальних рисах окреслити, що являла собою «єврейська колонізація» Криму. Під цим терміном зазвичай мають на увазі створення сільськогосподарських поселень євреїв на півострові в 20-х (та частково в 30-х) роках. Їх виникнення було ініційовано американським єврейським комітетом «Агроджоїнт», який вступив в переговори з Радянським Союзом на початку 20-х років. Комітет на перших етапах взаємодії з радянським урядом сподівався на утворення в Криму єврейської автономії.¹⁰ В свою чергу, радянська влада хотіла здобути позитивний імідж на міжнародній арені, а також інтегрувати євреїв колишньої Російської Імперії в нове радянське суспільство. Оскільки торгова діяльність в новоствореній державі була заборонена, євреї були позбавлені основного джерела існування, тож владі треба було «переорієнтувати» їх на новий вид діяльності.¹¹ Землеробські комуни були утворені на півдні України та в Криму.¹² Можна припустити, що саме ці землі були обрані для колонізації, оскільки південь був найбільше спустошений голодом 1921-1923 років. Крим мав особливу роль в планах прихильників колонізації. Радянські діячі в першій половині 20-х років часто робили заяви про можливе утворення в Криму єврейської автономії.¹³ Кримський проєкт «Агроджоїнту» активно розвивався в 20-х роках, проте в наступному десятилітті почав згортатись. Остаточо все закінчилося в 1938 році, коли «Агроджоїнт» був заборонений.¹⁴

---

¹⁰ Козерод О. Еврейская колонизация Крыма в 1921-1926 годах. Этническая история народов Европы. Київ, 2001. Вип. 10. С. 92.

¹¹ Могаричев К. Ю. Договор СССР с Агро-Джойнтом (1924 г.) в контексте мифологеми о «Крымской Калифорнии». *Научные ведомости. История. Политология*. Белгород, 2019. С. 454

¹² Там само, С. 453.

¹³ Козерод О. Еврейская колонизация Крыма в 1921-1926 годах. Этническая история народов Европы. Київ, 2001. Вип. 10. С. С. 93.

¹⁴ Могаричев К. Ю. Договор СССР с Агро-Джойнтом (1924 г.) в контексте мифологеми о «Крымской Калифорнии». *Научные ведомости. История. Политология*. Белгород, 2019. С. 454.

Надзвичайно велика кількість статей, що так чи інакше торкалися теми Криму і були надруковані в українських часописах в 20-х роках, стосувалися створення єврейських комун в Криму. Розглядаючи погляд публіцистів «Діла» на єврейську колонізацію, варто почати з того, що вони приділили цьому проєкту більшовиків багато уваги: на цю тему вийшло безліч статей. Така зацікавленість єврейською колонізацію Криму з першого погляду може здатися дивною. Відсоток українського населення в Криму завжди був невеликий, і якщо хтось і постраждав би від колонізації, то це були б кримські татари, які становили велику частину серед сільського населення півострова.¹⁵ Втім, зацікавленість львівських публіцистів цією темою зумовлена тим, що окрім північного Криму, єврейські поселення створювались і на півдні України (наприклад, на Херсонщині, Одещині тощо). «Діло» переймалося долею всіх земель України, постійно публікувало звіти про них в окремій рубриці «Велика Україна».¹⁶ По-друге, кримський сільськогосподарський проєкт добре вкладався в популярне на той час уявлення про «жидобільшовизм» (В міжвоєнній Польщі часто використовувався термін «жидокомуна»). Також часте висвітлювання кримської колонізації в певний період було пов'язане з польсько-радянськими дипломатичними відносинами.¹⁷ Коли представники Радянського Союзу приїжджали до Польщі, тема єврейської колонізації Криму часто підіймалася, що в свою чергу висвітлювало «Діло».¹⁸ Вірогідно, що піднімали цю тему представники єврейської спільноти Польщі, яка, як відомо, була там добре розвинута. «Діло» ж вбачало в таких кроках радянського союзу спробу заручитися підтримкою «польської єврейської буржуазії».¹⁹ В цьому контексті варто також згадати, що

---

¹⁵ Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917 – 1920 гг.). Симферополь, 1927. С. 8

¹⁶ Див. Наприклад: Велика Україна: Становище в Криму. Діло. 1922. № 21. 27 вересня. С. 2.

¹⁷ Це характерно для періоду до 1926 року. Після приходу Пілсудського до влади Польсько-радянські стосунки суттєво погіршилися.

¹⁸ З побуту Чічеріна у Варшаві. Діло. 1925. № 219. 2 жовтня. С. 2–3.

¹⁹ Москва і Варшава. Діло. 1925. № 228. 13 жовтня. С. 2–3

в цей же період (1925 рік) було досягнуто польсько-єврейського порозуміння, внаслідок чого євреї Польщі отримали поступки у багатьох сферах життя.²⁰ Такі збіги обставин могли підсилювати думки публіцистів про всілякі антиукраїнські змови. До прикладу, в 1926 році «Діло» опублікувало статтю в якій особливо підкреслило, що «Джоїнт», окрім колонізації Криму та південної України, допомагає також євреям Польщі.²¹

Про єврейську колонізацію Криму «Діло» почало писати ще тоді, коли ця акція тільки набирала обертів – перша стаття на цю тему вийшла 1924 року. Хоча переселення євреїв в Крим розпочалося на рік раніше, офіційні повідомлення уряду в цій справі з'явилися лише в 1924 році – і майже одразу газета про них відзвітувала.²² В цей період переселення мало стихійний характер, проте радянська влада активно планувала подальші дії в цьому напрямку.²³ «Діло» постійно стежило за розвитком подій і публікувало як короткі звіти,²⁴ так і повноцінні аналітичні статті.²⁵ Цікаво, що газета писала навіть про дуже дрібні новини в цій справі, на кшталт приїзду директора «Агроджоїнту» на конференцію в Парижі, де нібито мали обговорювати «кримський проєкт».²⁶

Варто зазначити, що найбільше статей на цю тему газета випустила в 1924–1926 роках. Пов'язано це з тим, що в кінці 1924 року СРСР і «Агроджоїнт» уклали першу угоду, згідно якої останній зобов'язувався фінансово підтримувати колонізацію півострова.²⁷ Наступні два роки відбувалося найбільш активне переселення євреїв в Крим.

---

²⁰ Курилишин К. Галичина 1923–1930 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/115254> (дата звернення: 05.03.2026).

²¹ Як собі помагають жиди. Діло. 1926. № 245. 4 листопада. С. 2–3.

²² Жидівська радянська республіка. Діло. 1924. № 63. 21 березня. С. 2.

²³ Козерод О. Еврейская колонизация Крыма в 1921-1926 годах. Этническая история народов Европы. Київ, 2001. Вип. 10. С. 92.

²⁴ Останні вісти: Видання декрету в справі жидівської республіки відложено. Діло. 1924. № 74. 3 квітня. С. 3.

²⁵ Справа жидівської республіки. Діло. 1924. № 103. 13 травня. С. 3.

²⁶ Останні вісти: Жидівська республіка. Діло. 1924. № 104. 14 травня. С. 3.

²⁷ Могаричев К. Ю. Договор СССР с Агро-Джойнтом (1924 г.) в контексте мифологемы о «Крымской Калифорнии». Научные ведомости. История. Политология. Белгород, 2019. С. 454

Можемо простежити чітку стратегію, яку обрало «Діло» для висвітлення цих подій: газета часто передруковувала статті тих людей, які засуджували колонізацію. Більше того, «Діло» намагалося підбирати висловлювання саме єврейських діячів, аби показати свою об'єктивність. Проте іноді, за засудження кримської колонізації, звинувачення газети в антисемітизмі таки були.²⁸ Вже в другій своїй статті про колонізацію (коли та ще фактично не почалась), «Діло» послалося на статтю Арнольда Марголіна, дипломата часів Директорії, наголошуючи, що той «скептичний до колонізації Криму» і в її успіх не вірить.²⁹ В іншій статті того ж року газета опублікувала висловлювання на тему колонізації маловідомого професора з Петрограда (також єврея), який казав, що привчити євреїв до землеробства неможливо, оскільки ті завжди тяжітимуть до інтелектуальної праці.³⁰ Активно цитувались і статті з закордонних часописів на цю тему: одна з них стосувалася єврейської конференції в Філадельфії, яка засудила «Джоїнт» за те, що той сприяє переселенню євреїв не в Палестину, а в Крим.³¹ Також в статті вже 1926 року «Діло» опублікувало опитування, яке провів і опублікував єврейський журнал Америки. Всі респонденти висловили своє негативне ставлення до колонізації, а один із сіоністів заявив: «Це не Крим – це злочин»,³² маючи на увазі те, що кримський проєкт «Агроджоїнту» відволікає від міграції євреїв в Палестину. Опублікувавши опитування, Діло підсумувало: «деякі з наведених “антисемітських” поглядів висловили самі жиди, отже все в порядку».³³ Цікаво, що ті люди, яких цитувала газета, переважно висловлювали проти колонізації аргумент, що переселення у Крим або південну Україну небезпечно для самих євреїв, через можливий опір місцевого населення.³⁴

---

²⁸ Перед громадськими виборами. Діло. 1927. № 108. 18 травня. С. 1–2.

²⁹ По широкому світі: В справі жидівської автономічної провінції на Кримі. Діло. 1924. № 65. 23 березня. С. 2.

³⁰ Справа жидівської республіки. Діло. 1924. № 103. 13 травня. С. 3.

³¹ Жидівська республіка на Кримі. Діло. 1925. № 254. 12 листопада. С. 3.

³² В оригіналі, ймовірно, була гра слів Crimea-crime.

³³ Жидівська колонізація на Україні. Діло. 1926. № 42. 26 лютого. С. 1

³⁴ Жаботинський В. Жидівська колонізація. Діло. 1927. № 62. 20 березня. С. 2

Газета намагалася підсилити цю тезу, звітуючи про погроми колоністів в Криму.³⁵ Показово, що в одній із вищезгаданих статей, «Діло», цитуючи Марголіна, зазначило, що колонізація Криму небезпечна через опір українського та кримськотатарського населення, але не згадало про росіян.³⁶

Треба зазначити, що «Діло» часто брало інформацію про кримський проєкт від львівської єврейської газети «Хвиля», яка часто їх публікувала.³⁷ В тому числі від «Хвилі» газета дізнавалась про офіційні повідомлення радянського уряду в справі колонізації.³⁸ Цікаво, що «Діло» часто вступало в суперечку з «Хвилею», докоряючи їй, що та хоч і критично ставиться до колонізації Криму, але передруковує статті, що її виправдовують. Щодо цього справедливо буде додати, що і «Діло» публікувало думки прихильників колонізації. Але звісно ж в такому разі газета активно сперечалася з їхніми аргументами. Наприклад, в одній статті 1925 року газета дискутувала з єврейським діячем, який обстоював історичне право євреїв колонізувати чорноморське узбережжя, апелюючи до стародавності єврейських колоній в Керчі та інших містах. Газета ж іронічно написала, що таким «історичним правом» можна обґрунтувати заселення будь-якої території, а не лише Криму і південної України.³⁹

«Діло» не лише цитувало думки інших публіцистів щодо кримської колонізації, а й писало свою власну аналітику, яка часто була більш глибокою. Наприклад, в своїй першій статті про колонізацію газета написала що більшовики продовжують політику царської влади, яка хотіла «за всяку ціну відірвати національну територію України від головного пня – Чорного Моря». Там же «Діло» зазначало, що «українська маса ніколи не погодиться щоб її

---

³⁵ Погром жидівських кольтоністів на Україні і Криму! Діло. 1926. № 256. 18 листопада. С. 1

³⁶ По широкому світі: В справі жидівської автономічної провінції на Кримі. Діло. 1924. № 65. 23 березня. С. 2.

³⁷ Див. Наприклад: Жидівська республіка на Кримі. Діло. 1925. № 254. 12 листопада. С. 3.

³⁸ Жидівська колонізація, антисемітизм і жидівські міліонери. Діло. 1928. № 85. 19 квітня. С. 2.

³⁹ Жидівська колонізація. Діло. 1927. № 4. 5 січня. С. 1.

відтинали від моря».⁴⁰ Як вже було зазначено, певні політичні події могли підсилити інтерес до колонізації. Такою подією було зокрема вбивство Симона Петлюри. Через кілька місяців після вбивства «Діло» опублікувало дві статті єврейського діяча Владислава Жаботинського який заперечував антисемітизм Петлюри та висловлювався проти колонізації Криму.⁴¹ Тема єврейської колонізації півострова і вбивства Петлюри на перший погляд можуть здатися зовсім непов'язаними між собою. Але тут важливо згадати, що часопис Петлюри «Тризуб» активно висвітлював кримський проєкт більшовиків (очевидно висловлюючись про нього негативно).⁴² Це стало одним із аргументів тих, хто звинувачував голову Директорії в антисемітизмі. Ці дискусії, в свою чергу, були висвітлені в «Ділі».⁴³ Проте вже в цей період тема кримської колонізації в газеті трапляється все рідше, та й вона сама в 30-х роках починає поступово згасати. Втім, в цей час іноді з'являються аналітичні статті, які являють собою ретроспективний огляд кримської колонізації. Такі статті писав зокрема тогочасний редактор газети Василь Мудрий.⁴⁴ Він називав заселення земель України і Криму «унікальним проєктом більшовиків».⁴⁵

Важливо також підкреслити, як висвітлення колонізації показує візію Криму публіцистами «Діла». В жодній із статей газети про кримський проєкт ми не знайдемо фрази на кшталт «український Крим заселяють євреями». Проте публіцисти часто писали про це не напряду. Наприклад, коли з'явилися перші повідомлення більшовиків про можливе утворення в Криму єврейської автономії, «Діло» написало, що «нова республіка має постати на українських землях».⁴⁶ Також цікаво, що в одній зі своїх статей «Діло» навело

---

⁴⁰ Жидівська радянська республіка. Діло. 1924. № 63. 21 березня. С. 2.

⁴¹ Жаботинський В. Жидівська колонізація. Діло. 1927. № 62. 20 березня. С. 2.

⁴² Див. Наприклад: Історичні підстави жидівської кольтонізації в Криму. Тризуб. 1926. № 22. С. 10–12.

⁴³ Процес Шварцбарта. Діло. 1927. № 238. 25 жовтня. С. 3.

⁴⁴ Курилишин К. Галичина 1923–1930 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/115254> (дата звернення: 05.03.2026).

⁴⁵ Мудрий В. Жиди в СРСР і в УСРР. Діло. 1932. № 173. 7 серпня. С. 1–2.

⁴⁶ Жидівська радянська республіка. Діло. 1924. № 63. 21 березня. С. 2.

висловлювання щодо колонізації російського монархічного часопису «Руть», який засудив переселення євреїв на *російські* землі. «Діло», хоч і погодилось із критикою, яку висловив «Руть», але негативно поставилось до іменування Криму і півдня України російськими.⁴⁷

Критика колонізації Криму в газеті «Діло» є важливою і тому, що вона заклала підвалини для подальшої критики Кримської автономної республіки, яку ми детальніше розглянемо в наступному підрозділі. Зокрема, в одній зі статей 1928 року газета написала, що творення автономних республік (кримської, молдавської) і єврейська колонізація є «витворюванням штучної національної шахівниці на одноцільній національній території України».⁴⁸

Отже тема єврейської колонізації Криму була популярною в газеті «Діло» з огляду на унікальність цього проєкту, загальні антисемітські настрої та факт того, що переселення відбувалося також в південну Україну. Найбільш активне висвітлення цієї теми відбувалося в середині 20-х років, з огляду на заяви радянських діячів щодо утворення там нової республіки. Газета активно критикувала цей проєкт, оскільки в свідомості публіцистів чорноморське узбережжя разом з Кримом становило частину «національної території», і вони не хотіли зміни його етнографічного складу. Це можна помітити з власної аналітики, яку писала газета, однак також стратегією висвітлення була публікація статей противників «колонізації».

1.2. Критика Кримської автономії в газеті «Діло»

Кримська автономна соціалістична республіка була створена 18 жовтня 1921 року.⁴⁹ Це рішення радянської влади було зумовлене багатьма факторами. Більшовики керувались зовсім не бажанням надати жителям півострова самостійність для вирішення регіональних питань.⁵⁰ Передусім вони

---

⁴⁷ Жидівська колонізація. Виступ Брагіна. Різкий голос «Руля». Погляд Марголіна. Діло. 1925. № 224. 8 жовтня. С. 1.

⁴⁸ Між молотом і ковалом. Діло. 1928. № 96. 2 травня. С. 2

⁴⁹ Крымскотатарское национальное движение: документы, материалы, хроника / сост. М. Н. Губогло, С. М. Червонная. Москва, 1992. Т. 2. С. 280.

⁵⁰ Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ, 2011. С.198

розглядали Крим, як плацдарм для поширення своєї ідеології в інші країни.⁵¹ Один з кримських більшовиків, Юрій Гавен, аргументував створення кримської автономії тим, що треба «створити видимість самостійного Криму» для подальшого поширення революції на мусульманський схід.⁵²

Одним з проблемних моментів для більшовицької політики в Криму були стосунки з кримськими татарами, які в часи революції чинили сильний опір більшовикам, зокрема масово доєднуючись до українських військ навесні 1918 року.⁵³ Для утвердження своєї влади в Криму більшовики вимушені були піти на поступки для кримськотатарського населення. До прикладу, Радянська влада надавала кримським татарам землю в індивідуальне користування і⁵⁴ запровадила татарську мову в державних апаратах республіки.⁵⁵ Місцева політика коренізації отримала назву «татаризація».

Політика більшовиків в Криму, зокрема вищезгадана «татаризація», стала предметом дискусій і за межами радянського союзу. Зокрема «Діло» також висвітлювало ці події. Взаємини радянської влади і національних меншостей завжди активно обговорювались в газеті, оскільки були в 20-х роках дуже суперечливими. Візьмемо, як приклад, статтю «Діла» за 1923 рік, опубліковану через півроку після початку українізації в Радянському союзі. В ній газета аналізує реакцію польських часописів на політику українізації та татаризації в СРСР. Ті були дуже занепокоєні такими поступками більшовиків і виступили за перегляд польської політики у справі національностей, аби не втрачати міжнародного іміджу.⁵⁶ «Діло» зробило оптимістичний висновок: «національні стихії розбивають імперіалістичні тенденції Москви і Варшави».⁵⁷

---

⁵¹ Там само. С. 155

⁵² Там само. 157

⁵³ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ, 2018. С. 107–108.

⁵⁴ Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ, 2011. С. 160

⁵⁵ Крымскотатарское национальное движение: документы, материалы, хроника / сост. М. Н. Губогло, С. М. Червонная. Москва, 1992. Т. 2. С. 40.

⁵⁶ Польша і совіти. Діло. 1923. № 164. 24 жовтня. С. 1

⁵⁷ Польша і совіти. Діло. 1923. № 164. 24 жовтня. С. 2

Коли мова торкалася національної політики більшовиків і татаризації, як її складової, «Діло» часто просувало тезу, що більшовики забезпечують національні права меншостей, аби більше обмежити українське населення. На користь цієї думки дуже сильно зіграло утворення Молдавської РСР в 1924 році.⁵⁸ Фактично на землях з українською більшістю була створена національна автономія іншого народу. «Діло» наголошувало на тому, що більшовики аж надто забезпечують права меншостей на території УРСР, але коли меншістю є українці, то їхні права ігноруються.⁵⁹ Як приклад такого ставлення, публіцисти часто наводили становище українців в Криму. Наприклад, в статті за 1925 рік автор пише, що під виглядом татаризації відбувається «денаціоналізація кримського півострова» на користь російської культури і задля подальших утисків українського населення Криму. Тут же ми бачимо думку, що кримськотатарське керівництво республіки (в особі Вели Ібрагімова та інших) є лише ширмою за якою ховається російський «імперіалізм».⁶⁰ Прикметно, що в цій статті автор навіть написав, що українці разом з кримськими татарами складають корінне населення півострова.⁶¹

Теми українського населення Криму також торкався Остап Вишня, який публікувався в харківській газеті «Вісти». Його статті в свою чергу часто публікували в «Ділі». Гуморист у своїй іронічній манері висвітлював проблеми української меншості на півострові: закриття української школи, брак фінансування українських клубів і головне: «зникнення» українців в Криму, тобто те, що статистики записали їх в перепис як росіян.^{62,63} Така проблема могла бути пов'язана з тим, що в Криму радянська влада часто проводила переписи за релігійною ознакою, аби отримати бажані результати, внаслідок чого українці, росіяни та білоруси Криму потрапляли в одну

---

⁵⁸ Народний з'їзд. II Конгрес Українського національно-демократичного об'єднання. Діло. 1926. № 260. 23 листопада. С. 1.

⁵⁹ Дві міри. Діло. 1927. № 114. 25 травня. С. 1–2.

⁶⁰ Х. Кримська республіка. Діло. 1925. № 200. 9 вересня. С. 2.

⁶¹ Там само.

⁶² Вишня О. Діла Кримські. Діло. 1927. № 74. 3 квітня. С. 4.

⁶³ Вишня О. Давайте по хорошему. Діло. 1926. № 206. 17 вересня. С. 3.

категорію.⁶⁴ Остап Вишня писав про Крим як про близьку Україні землю, куди чумаки колись їздили по сіль⁶⁵ і і закликав радянське керівництво Криму(Юрія Ларіна) розібратись з несправедливим ставленням до української меншості в регіоні.⁶⁶ Ці повідомлення з «Вістей» були прокоментовані в «Ділі» окремою статтею, де публіцисти вжили термін «україноїдство» щодо політики більшовиків в Криму і висловили обурення що харківський уряд не протестує(проте потім зауважили, що не впевнені в можливості українських більшовиків зупинити антиукраїнську лінію центру).⁶⁷

Втім, коли мова заходила про Кримську республіку, то не лише татаризація була предметом обговорень на шпальтах «Діла». Публіцистів газети передусім обурювало те, що кримська республіка стала автономією у складі РСФСР а не радянської України. Справедливо буде зазначити, що не вони перші підняли це питання. Коли радянська влада тільки утвердилась в Криму(листопад 1920 року) і прийняла рішення про автономний Крим у складі радянської Росії, це викликало протест українських більшовиків. Українські комуністи пізніше намагалися втручатись в процеси що відбуваються в Криму, але Москва врешті-решт обмежила їх у цьому.⁶⁸

В одній із статей 1925 року, автор писав, що Крим несправедливо приєднано до радянської Росії, оскільки до України він належить «економічно, етнічно і географічно». Використовуючи термін «етнічно» він мав на увазі кількість українського населення в Криму. Звісно ж, автор сильно перебільшив кількість українців на півострові написавши, що вони складають 23%. Під «географічним» чинником вочевидь малося на увазі сполучення Криму з материковою Україною перекопським перешийком. Схожий аргумент наводився в іншій публікації, вже 30-х років, де автор писав, що більшовики ніяк логічно не можуть пояснити, чому Крим «сусідуючий безпосередньо з

---

⁶⁴ Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ, 2011. С. 174.

⁶⁵ Вишня О. Про сіль забули. Діло. 1927. № 116. 27 травня. С. 3.

⁶⁶ Вишня О. Діла Кримські. Діло. 1927. № 74. 3 квітня. С. 4.

⁶⁷ Дві міри. Діло. 1927. № 114. 25 травня. С. 1.

⁶⁸ Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ, 2011. С. 165

Україною» до неї не приєднаний.⁶⁹ Також, в іншій статті під назвою «Консолідація України» Крим було названо «природним заокругленням» української території, географічно і економічно від неї залежним. На користь цієї тези, автор згадав економічну блокаду, запроваджену Скоропадським 1918 року задля тиску на кримський крайовий уряд. Автор останньої статті найбільш широко розглянув проблему приналежності Криму до Російської республіки. Він писав що ревізія кордонів УСРР – термінове завдання українського радянського уряду, який повинен вимагати щоб Крим як «мішана територія» увійшов в склад української республіки.⁷⁰

Питання приналежності Криму до УСРР як ми бачимо, дуже турбувало українських публіцистів. Це питання навіть порушували на одному з з'їздів Українського Націонал-Демократичного Об'єднання – найбільшої української політичної партії на території Польщі, органом якої було «Діло».⁷¹ Один з промовців, критикуючи радянську Україну висловився: «Крим, ту нашу руку до моря, відтяла Москва».⁷² Ба більше, навіть деякі закордонні українські часописи торкалися цього питання.⁷³ Прихильники ідеї розширення кордонів УСРР називались «етнографістами» і в майбутньому часто критикувались. До прикладу, один з публіцистів в 1930 році називав такий підхід «підлабузництвом до москалів».⁷⁴

Потрібно особливо наголосити, що на перетині 20-х і 30-х років стався злам, який змінив сприйняття Радянського Союзу українцями Галичини. На це вплинула передусім сталінська політика: згортання українізації, процес Спілки визволення України та Голодомор(у висвітленні якого «Діло» зіграло

---

⁶⁹ Голос сумління: Як виглядає у практиці комуністів самоозначення народів. Діло. 1933. № 193. 26 липня. С. 1–2.

⁷⁰ Консолідація України. Діло. 1928. № 115. 25 травня. С. 1.

⁷¹ Курилишин К. Галичина 1931–1935 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/120052> (дата звернення: 05.03.2026).

⁷² Народній з'їзд. II Конгрес Українського національно-демократичного об'єднання. Діло. 1926. № 260. 23 листопада. С. 1

⁷³ Севрюк О. З недавнього минулого. Мої зв'язки з Радянською Україною у 1928–29 р. Діло. 1938. № 176. 12 серпня. С. 4.

⁷⁴ Олесіюк Т. Північні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1930. № 14. С. 68.

важливу роль).⁷⁵ в 20-х роках багато українців Галичини ще мали ідеалістичне уявлення про Радянський Союз. До прикладу, а в одній зі своїх статей, де в тому числі зачіпалась тема приналежності Криму до радянської України, «Діло» назвало останню «напівсуверенним утвором».⁷⁶ В 30-х роках ми вже бачимо абсолютно однозначний погляд галичан на радянську Україну – як на поневолену частину національної території. Тож з цих пір про проблему приєднання Криму до УСРР майже не йдеться. Тема півострова постає в українських часописах Польщі винятково з точки зору його бажаної автономії у складі майбутньої незалежної України.⁷⁷

Підводячи підсумки, варто зауважити, що висвітлення кримської проблеми в 20-х роках в тому числі залежить від загального погляду публіцистів на Радянський Союз. В 20-х роках «кримська» тема часто підіймалась в якості висвітлення подій, що відбуваються в радянському Криму - голод, єврейська колонізація абощо.⁷⁸ Також, В «Ділі» можна знайти багато статей які глибше аналізують тему Криму, хоч і часто зводячи цей аналіз до проблеми приналежності півострова до УСРР. Важливо, що подібні аргументи, які використовувалися публіцистами «Діла» потім частково будуть повторюватися при осмисленні Криму вже як можливої складової української держави. Коли журналісти газети а в своїх статтях вимагали розширення територій УСРР, або висвітлювали колонізацію вони часто прагнули наголосити на зв'язку цієї «окраїнної» території з іншими українськими землями, включити її в склад уявної «національної території» України. Про це свідчить зокрема постійні спроби перебільшити кількість українців на півострові при цьому сильно применшуючи кількість росіян. Аналіз поглядів на радянський Крим також важливий, оскільки завдяки йому ми можемо

---

⁷⁵ Курилишин К. Галичина 1931–1935 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/120052> (дата звернення: 05.03.2026).

⁷⁶ В антирадянських комбінаціях. Діло. 1927. № 47. 3 березня. С. 1.

⁷⁷ Див. Наприклад: Державник Д. При будові державности. Діло. 1931. № 57. 14 березня. С. 4.

⁷⁸ Див. Наприклад: Голод у жидів на Криму. Діло. 1928. № 121. 2 червня. С. 2.

побачити контраст між осмисленням Кримського питання в 20-х і 30-х роках, що є важливим при розгляді міжвоєнного періоду на території Польщі.

Розділ 2. Військово-геополітична візія Криму як стратегічного півострова в чорноморському регіоні

Розділ 2.1. Осмислення політики Української Центральної Ради щодо Криму

Перед тим як перейти до суто військового погляду на Крим, варто бодай побіжно розглянути те, як українські політики, військові і публіцисти осмислювали попередню політику українських урядів щодо півострова. Український політичний дискурс міжвоєнного періоду вочевидь був наповнений рефлексіями щодо подій 1917-1921 років. До прикладу, в багатьох спогадах про революційні події в Севастополі наголошувалося на тому, що українські уряди не підтримали національний рух в місті. Один із діячів флоту Микола Неклієвич докоряв уряду зрадою «національних інтересів задля демократії»,⁷⁹ а інший учасник українського руху в Криму писав, що для його підтримки «не знайшлося особистості, сильної руки» і належної ідеології.⁸⁰ Зазначимо, що якщо політику УЦР щодо Криму і Чорноморського флоту переважно вважали невдалою,⁸¹ то прагнення Скоропадського приєднати півострів оцінювали позитивно.⁸² Це можна пояснити тим, що хоч Скоропадський і не зміг приєднати Крим, однак за його правління Українська Держава заволоділа Чорноморським флотом.⁸³

Важливим аспектом політики УЦР було укладання Берестейського миру з центральними державами. Після його підписання Україна була звільнена від більшовиків, проте фактично опинилася в таборі переможених. Саме тому ці події в подальшому часто аналізувались, як один із факторів поразки

---

⁷⁹ Неклієвич М. На українській чорноморській флоті 20 років тому. Літопис Червоної Каліни. 1938. № 4. С. 3.

⁸⁰ Михайлик М. Український національний рух в Криму в 1917 році. Літопис Червоної Каліни. 1932. № 6. С. 12.

⁸¹ Окрім, звісно ж, наказу уряду про кримський похід.

⁸² Див. Наприклад: Савченко В. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (на підставі документів та оповідань свідків). За державність. Каліш, 1935. Зб. 5. С. 166.

⁸³ Іванець А. В. Кримське питання в політиці Української Народної Республіки періоду Директорії (кін. 1918–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Науково-дослідний інститут українознавства. Київ, 2016. С. 17.

української державності. Це важливо і в контексті теми Криму. Центральну Раду звинувачували в тому, що вона відмовилась від півострова в Третньому Універсалі (який проголошував, що до території УНР входить лише материкова частина Таврійської губернії) і на Берестейському мирі, про що піде мова далі.

Дуже часто в статтях, які аналізують Крим з військового боку (наприклад, стосуються Чорноморського флоту), на початку йдеться про те, як півострів був втрачений. Наприклад, один із публіцистів «Літопису Червоної Калини» (Далі – ЛЧК), Антін Романюк в своїй статті про Чорноморський флот писав, що Центральна Рада відмовилась від Криму в Третньому Універсалі, бо керувалась «дивним принципом самоозначення народів», а повторна відмова від Криму на Берестейському мирі, на його думку, «накоїла потім чимало лиха Україні».⁸⁴ Ще один публіцист того ж часопису, пластовий діяч, торкаючись теми флоту, зазначав, що якщо не виховувати інтерес до морської теми, «то може прийти другий Берестейський мир, де українська делегація відреклася Криму - цього вікна України у широкий світ».⁸⁵ Автор ще однієї статті, вже з «Діла», розглядав стратегічну роль Криму і докоряв Центральній Раді, що та, мовляв, боялась порушити «священне право нащадків орди на самоозначення».⁸⁶

Для початку потрібно розібратись, як формувалось таке уявлення про байдужість Центральної Ради до півострова. По перше, свою роль зіграла позиція тих діячів визвольних змагань, які безпосередньо відчували на собі прорахунки кримської політики УЦР. Таким був, наприклад, Дмитро Дорошенко, який будучи міністром закордонних справ Гетьманату вів переговори щодо «окраїнних питань». Скоропадський хотів розширити територію Української Держави, зокрема приєднавши Крим. Але тут на заваді стояв Третій Універсал, який визначав межі України етнографічно.

---

⁸⁴ Романюк А. Українська чорноморська фльота в 1918–19. Літопис Червоної Калини. 1932. № 4. С. 2

⁸⁵ За легенду 29 квітня. Літопис Червоної Калини. 1935. № 12. С. 2.

⁸⁶ Левицький В. Політичні методи. Діло. 1926. № 130. 15 червня. С. 2

Дорошенко писав, що в переговорах з німцями йому довелося «викручуватися зі становища, утвореного Третім Універсалом».⁸⁷ Дипломат ще на початку 20-х рр. опублікував ці спогади в консервативному виданні «Хліборобська Україна» і дещо привернув увагу до питання «зречення» Криму своїми попередниками.

Відмову УЦР від Криму в Третньому Універсалі згадував ще один державний діяч часів революції – Тиміш Олесіюк, який друкувався в військовому часописі «Табор». Олесіюк у своїх статтях торкався теми кордонів майбутньої України, а отже і «окраїнних питань», до яких він був дотичний ще в часи УЦР, коли займався питанням Холмщини.⁸⁸ В одній із своїх статей Олесіюк докоряв УЦР, що та в Третньому Універсалі не згадала про окраїнні землі України і «свідомо винесла Крим» поза її межі.⁸⁹ В іншій статті автор писав, що відмова від Криму свідчить про «крайню недозрілість» тогочасної політичної думки і ледве не призвела до захоплення півострова турецькими військами.⁹⁰

Набагато частіше за Третій Універсал в контексті «відмови» УЦР від півострова згадували Берестейський мир. Абсолютно нові подробиці про Крим в контексті цього договору поширив Іван-Мар'ян Кревецький. Як і Дорошенко, він теж був істориком «державницького» напрямку і також брав участь у визвольних змаганнях, але не як політик, а як військовий УГА. В 1919 році після поразки чортківської офензиви він разом з урядом ЗУНР і командуванням переїхав до Кам'янця-Подільського, де пізніше відбулася українсько-польська конференція. На ній був присутній Микола Любинський, колишній український делегат на берестейських перемовинах. За спогадами Кревецького, польські журналісти тоді намагались довести правомірність

---

⁸⁷ ЦДАГОУ. ф. 408. оп. 1. спр. 7. Арк. 97.

⁸⁸ Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2-х т. / уряд. В. Ф. Верстюк та ін. Київ, 1996. Т. 1. С. 433.

⁸⁹ Олесіюк Т. Північні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1930. № 14. С. 65.

⁹⁰ Олесіюк Т. Південні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1931. № 15. С. 63.

переходу частини українських земель у склад Польщі. Намагаючись заперечити, Любинський заявив, що Україна, ніколи не посягала на чужі території. Як приклад, він детально переповів сцену з Берестейських перемовин, коли Німці виклали на стіл карту України, порівняли її з українською картою і з подивом виявили, що в останній Крим не позначений як українська територія, після чого Любинський нібито заявив: «Україна, шануючи права інших народів, не посягає на Крим».⁹¹ Справедливо буде зауважити, що вже через кілька місяців після перемовин, Любинський у своєму листі до іншого українського дипломата, Олександра Севрюка, писав, що керуватись Третім Універсалом в справі Криму не можна, оскільки той приймався за «інших політичних обставин».⁹²

Цей епізод, що його описав Любинський в Кам'янці, був потім багато разів переповіданий Кревецьким у своїх статтях. Наприклад, в 1920 році історик писав: «українські делегати в Бересті, *всупереч німецьким пропозиціям*, не хотіли визнати і не визнали Криму за Україною».⁹³ Пізніше, вже в 1923 році він надіслав свій кам'янецький спогад до газети «Діло».⁹⁴ Так поширилось уявлення, що Німці пропонували українській делегації Крим на берестейських перемовинах.

Як вже було зазначено, закиди дипломатам Центральної Ради про відмову від Криму часто йшли від військових діячів. Зокрема цієї теми торкнувся у своїх мемуарах Борис Монкевич, учасник кримського походу Болбочана. Монкевич фактично переказав сцену, описану Кревецьким.⁹⁵ Можна здогадатись, що цей епізод добре вкладався у сприйняття Монкевичем тогочасного уряду як ідеалістів і «кабінетних теоретиків», що стало іще одним

---

⁹¹ Кревецький І. Україна і Крим. Причинок до історії Берестейського мира. *Наш Крим*. Київ, 2022. С. 208.

⁹² Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): документи і матеріали / упоряд. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ, 2012. С. 55.

⁹³ ЦДАГОУ. ф. 408. оп. 1. спр. 157. арк. 22.

⁹⁴ Тоді газета виходила під назвою «Громадський вісник»: Кревецький І. Україна і Крим. Причинок до історії Берестейського мира. *Наш Крим*. Київ, 2022. С. 205.

⁹⁵ Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: Похід Болбочана на Крим. Нью Йорк, 1956. С. 100.

приводом для його звинувачення.⁹⁶ Монкевич в спогадах ще кілька разів торкався теми Криму і Берестя, зокрема писав про те, як кайзерівські війська навесні 1918 року вимагали від українців звільнити Крим, апелюючи до цього договору.⁹⁷ Спогади Монкевича були опубліковані у Львові і мали свій вплив на дискусії навколо кримського питання. Про них написали в першу чергу у військових часописах.⁹⁸ Так тема «зречення» Криму Центральною Радою ставала дедалі популярнішою.

Важко сперечатись із тим, що Центральна Рада не найкращим чином вирішувала кримське питання. Проте треба розуміти, що Третій Універсал приймався за специфічних обставин. Крим хоч на той момент і не проголосив себе автономною республікою (він зробить це 9 грудня), але український уряд вже знав про його прагнення бути рівноправною з усіма автономією у складі федеративної Росії. Якби УНР у своєму універсалі зарахувала Крим до свого складу, вона порушила би принцип самовизначення і, вірогідно, була б звинувачена в імперіалізмі іншими народами. Теза про те, що УНР відріклася від Криму на Берестейському мирі також є спірною. Так, уряд не висловив жодних офіційних претензій на півострів, проте певні кроки в цьому напрямку робилися. Своєрідною ланкою для УЦР в справі Криму був Чорноморський флот, який знаходився в Севастополі і який УЦР оголосила своїм (як і кримські порти Керч та Феодосію).⁹⁹¹⁰⁰

Цікава дискусія на тему Криму і Берестейського миру відбулася на сторінках газети «Діло» в 1938 році. Приводом стала стаття, опублікована в газеті «Український Вістник», яка в свою чергу була органом Українського Національного Об'єднання в Німеччині (далі – УНО). Журналісти «Українського Вісника» докоряли українським дипломатам часів Центральної Ради і повторювали тезу про їхню відмову від Криму всупереч пропозиціям

---

⁹⁶ Там само. С. 10.

⁹⁷ Там само. С. 145.

⁹⁸ Див. Наприклад: Бібліографія. Табор. 1930. № 13. С. 93

⁹⁹ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ, 2018. С. 34.

¹⁰⁰ Там само. С.32–33.

німців. На цю статтю відреагував Олександр Севрюк, у 1918 році – голова української делегації в Бересті, а в 1938 – німецький агент. Його завданням, як агента, було об'єднати українські еміграційні організації в єдину пронимецьку структуру, в тому числі він «розробляв» УНО.¹⁰¹ УНО, підсумовуючи свою статтю про Крим і Берест, накинулось на уряд УНР в екзилі зі словами «Ці люди, що сьогодні навіть ще рвуться вести націю, держави збудувати не могли й не вони її збудують».¹⁰² Севрюк був причетний до уряду УНР в екзилі, був там радником з німецьких питань.¹⁰³ Своїми статтями на кримську тему в «Ділі» Севрюк хотів примирити дві емігрантські організації, до яких мав безпосередній стосунок, і показати, що колишні діячі УНР не такі вже і погані, і від Криму не відмовлялись – їм його, мовляв, і не пропонували.¹⁰⁴ Таким чином, Севрюк звинуватив «Вістник» в історичних фальсифікаціях і назвав епізод з картою «апокрифічним». Така оцінка викликала обурення Кревецького, який нагадав колишньому дипломату про свій спогад із Кам'янця.¹⁰⁵ Між ними спалахнула дискусія: Севрюк наголошував, що Любинський не мав повноважень обговорювати цю тему з німцями.¹⁰⁶ Кревецький, в свою чергу, зауважив, що заява могла мати місце під час приватної розмови делегата з генералом Гофманом. Кревецький своїми звинуваченнями хотів показати, як позиція української делегації у Бересті вплинула на подальший конфлікт українців з німцями щодо Криму (який стався навесні 1918 року).¹⁰⁷ Ця дискусія добре показує, наскільки обурювало частину українських інтелектуалів «зречення» Криму, і як цей терен стає все

---

¹⁰¹ Гай-Нижник П. Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб. URL: https://hainyzhnyk.in.ua/doc/2019doc_sevryuk.php (дата звернення: 05.03.2026)

¹⁰² Севрюк О. Крим і берестейський мир. Діло. 1938. № 108. 20 травня. С. 3.

¹⁰³ Гай-Нижник П. Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб. URL: https://hainyzhnyk.in.ua/doc/2019doc_sevryuk.php (дата звернення: 05.03.2026)

¹⁰⁴ Севрюк О. Крим і берестейський мир. Діло. 1938. № 108. 20 травня. С. 3.

¹⁰⁵ Кревецький І. Ще до теми «Крим і Берестейський мир». Діло. 1938. № 109. 21 травня. С. 4.

¹⁰⁶ Севрюк О. Ще про Крим і Берестейський Мир. Діло. 1938. № 130. 17 червня. С. 3

¹⁰⁷ Кревецький І. В інтересі історичної правди. Чи Українська Мирова Делегація в Бересті зреклася Криму? Діло. 1938. № 141. 30 червня. С. 7.

більш важливим в їхній свідомості. Вже у своїй першій статті Севрюк намагався довести, що його позиція «як українського державника і соборника» у справі Криму однозначна.¹⁰⁸ Показово, що навіть через 2 місяці після дискусії з Кревецьким, Севрюк, у своїй статті про радянську Україну наголосив, що ще в 20-ті роки виступав за приєднання півострова до України (радянської) із географічних та економічних міркувань.¹⁰⁹

Отже, коли йшлося про політику українських урядів у справі Криму, насамперед згадували про Берестейський мир. Ця тема була предметом дискусій, які породжувались часто специфічними обставинами кінця 30-х років. Хоча цього питання і торкались при «військовій» аналітиці, проте головну роль в осмисленні цих подій зіграли інтелектуали державницького напрямку (напр. Дорошенко, Кревецький). Оскільки напрям сформувався під впливом діячів Гетьманату, його прихильники часто йшли в повне протиставлення з ідеями, якими керувалася в свій час Центральна Рада. Це посилювало більш «утилітарний» погляд на Крим і могло завадити співпраці з кримськотатарською еміграцією, приклади чого ми ще побачимо.

Розділ 2.2. Чорноморський флот і концепція стратегічного значення Криму

В геополітичній візії Криму важливою була тема Чорноморського флоту. В революційні часи флот знаходився в Севастополі. Українські уряди прагнули володіти флотом, а отже замислювались про включення Криму до складу української держави. Також флот був осередком українського руху. Його учасники періодично взаємодіяли з київським центром і впливали на його рішення: так був прийнятий, наприклад, законопроект про флот УНР, який в січні 1918 року проголосив весь Чорноморський флот українським.¹¹⁰ Через свій стан Чорноморський флот не міг покинути Севастополь, отже

---

¹⁰⁸ Севрюк О. Крим і берестейський мир. Діло. 1938. № 108. 20 травня. С. 3.

¹⁰⁹ Севрюк О. З недавнього минулого. Мої зв'язки з Радянською Україною у 1928–29 р. Діло. 1938. № 176. 12 серпня. С. 4.

¹¹⁰ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ, 2018. С. 34.

єдиним способом заволодіти ним було захоплення всього міста. Тому питання флоту і Криму були нерозривно пов'язані. Навіть у міжвоєнний час флот продовжував бути тим фактором, який наближав українську військово-політичну думку до кримського питання.

Тому доволі закономірно, що деякі діячі флоту вже в еміграції писали статті, де намагались обґрунтувати значення Криму для майбутньої України. Після закінчення визвольних змагань багато військових переходили кордон в бік Польської Республіки, де вони були інтерновані в м. Каліш. Каліш таким чином став містом, де видавались військові часописи «Табор» та «За державність», статті з яких будуть також розглянуті в цьому розділі.¹¹¹

Одним з дописувачів був, наприклад, Володимир Савченко-Більський, генерал-хорунжий флоту УНР. У своїх статтях він розвинув цілу концепцію важливості моря для держави, зводячи все до «морського» фактору: доступом до моря він вимірював економічне зростання різних країн, силою флоту – їхні військові успіхи.¹¹² Ще одним діячем флоту, що неодноразово торкався Кримського питання, був Святослав Шрамченко, який в еміграції реалізувався як військово-морський історик.¹¹³ Також про геополітичне значення Криму писали полковник армії УНР Володимир Савченко, Борис Монкевич та інші військові діячі. Однак не лише вони розглядали стратегічне значення півострова – це робили і політики часів революції, і публіцисти, небайдужі до цієї теми.

Як і у випадку з Берестейським миром, почали тему стратегічного значення Криму не статті в часописах, а мемуари діячів революції. Як уже було зазначено, центральною темою в «стратегічній» візії Криму був флот, а отже Севастополь як головний порт. Важливу роль для подальших публікацій зіграв

---

¹¹¹ Кротофіл М., Срібняк І., Яковенко Н. Журнал «Табор» (1923–1939): тематична палітра та інформаційний потенціал публікацій, роль у консолідації української військової еміграції у Польщі. Київські історичні студії. 2025. № 1 (20). С. 48–49.

¹¹² Савченко-Більський В. Вплив моря на розвиток культури й значення його у справі поширення могутності та добробуту держави. Табор. 1929. № 10. С. 50–52.

¹¹³ Гриценко І. Капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: спроба біографії. Сіверянський літопис. 2013. № 6. С. 256.

«Архив Русской Революции» (Далі – АРР) – документальне видання, яке в 1924 році опублікувало матеріали, що стосувались подій на флоті 1918 року.¹¹⁴ На АРР зокрема посилався Борис Монкевич, який у своїх спогадах про кримський похід аналізував фактор флоту в політиці Центральної Ради.¹¹⁵ Ця тема безпосередньо його стосувалася, оскільки метою кримського походу було саме оволодіння Чорноморським флотом, в якому на думку мемуариста полягала «вся цінність Криму» до якого він був «прикріплений».¹¹⁶ Дійсно, існувати поза Севастопольським портом флот не міг. Це показав досвід більшовиків, спроба яких вивезти флот в Новоросійськ в 1918 році була невдалою, про що свідчили вищезгадані документи АРР. Монкевич одним із перших в післяреволюційний час розглянув важливість Криму з цієї точки зору. Схожа позиція була і у Дорошенка, який, пояснюючи кримську політику Скоропадського, писав, що не можна було «залишити в чужих руках Севастопіль як базу для української флоти».¹¹⁷

Вагому роль в поширенні «військового» погляду на Крим також зіграла поява нової пам'ятної дати – 29 квітня. В цей день, 1918 року, командуючий Чорноморським Флотом Михайло Саблін, остерігаючись вступу українських військ до Севастополя, наказав флоту підняти українські прапори, що виконала більшість кораблів.¹¹⁸ Для учасників українського руху в Севастополі ця подія вочевидь була дуже важливою.

29 квітня було проголошено святом Українського моря в 1928 році за ініціативи Святослава Шрамченка.¹¹⁹ Трохи згодом (вже в 30-х роках) в українських часописах почали з'являтися статті, пов'язані з цим святом, але

---

¹¹⁴ Документы по истории черноморского флота (в марте — июне 1918 г.) // Архив русской революции. Берлин, 1924. С. 151.

¹¹⁵ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. С. 102.

¹¹⁶ Там само. С. 101.

¹¹⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Львів, 1923. Ч. 3: Доба Гетьманщини (1918). С. 35.

¹¹⁸ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ, 2018. С. 214.

¹¹⁹ Гриценко І. Капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: спроба біографії. *Сіверянський літопис*. 2013. № 6. С. 256.

виходили вони нечасто. Як правило, статті являли собою невеликий нарис подій на флоті, починаючи від кримського походу і закінчуючи евакуацією флоту до Бізerti (після капітуляції Врангеля).¹²⁰ Майже завжди вони торкалися питання Криму, його стратегічного значення. Наприклад, один з таких авторів згадав про «гегемонію над Чорним морем», яку дає півострів.¹²¹ Інший публіцист в 1935 році закликав святкувати річницю 29 квітня нарівні з річницями Крут або Маківки, щоб не повторити помилки «зречення» Криму Центральною Радою.¹²²

Пам'ятні дати і свята в 30-х роках були важливим способом консолідації для українців Галичини. Особливе значення мали публічні святкування, про які часто писали в газетах.¹²³ Перше відзначення «свята моря» відбулося доволі пізно — в 1936 році у Львові. На святкуванні мав бути присутній і Шрамченко, але він не зміг приїхати з Ченстохови.¹²⁴ Надалі такі святкування продовжували відбуватись. Наприклад, 1937 року в «Ділі» опублікували відомості про чергове «свято моря», зазначивши: «треба в цьому плані перемінити психіку народу, щоб не повторилося добровільного зречення Криму бо він мовляв татарський».¹²⁵ Отже теми Криму, флоту і Чорного Моря були нерозривно пов'язані, і в другій половині 30-х років почали набувати певну популярність. З цього часу про 29 квітня могли писати навіть в тих публікаціях, які не стосувались теми флоту напряму.¹²⁶ На таку популяризацію вплинули статті на тему військово-морської історії, які активно публікувались ще з кінця 20-х років.¹²⁷

---

¹²⁰ Див. Наприклад: Новинки: Роковини піднесення українських бандер. *Діло*. 1930. № 104. 14 травня. С. 5.

¹²¹ Романюк А. Українська чорноморська флотія в 1918–19. *Літопис Червоної Калини*. 1932. № 4. С. 4.

¹²² За легенду 29 квітня! *Літопис Червоної Калини*. 1935. № 12. С. 2.

¹²³ Курилишин К. Галичина 1936–1939 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/123554> (дата звернення: 05.03.2026).

¹²⁴ Гриценко І. Капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: спроба біографії. *Сіверянський літопис*. 2013. № 6. С. 256–257.

¹²⁵ Дописи: «Свято Моря» в Ямниці. *Діло*. 1937. № 142. 1 липня. С. 8.

¹²⁶ Див. Наприклад: Прохода В. Симон Петлюра, Вождь Українського війська. *Табір*. 1936. № 28–29. С. 22.

¹²⁷ Гриценко І. Капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: спроба біографії. *Сіверянський літопис*. 2013. № 6. С. 256–257.

У таких публікаціях насамперед йшлося про вагому роль флоту та Севастополя як його бази. Публіцисти насамперед прагнули довести правомірність претензій на флот, пояснюючи їх «етнографічно»: в революційний час більшість серед матросів становили українці.¹²⁸ Один із публіцистів робив з цього висновок, що флот «можна розглядати як український, а тому й при можливості брати приклади з його історії».¹²⁹ В статтях часто йшлося про те, як німецька влада в 1918 році передала флот Українській Державі.¹³⁰ Претендування на флот означало прагнення володіти і Севастополем, який мав вигідне географічне положення і був ідеальним портом для розташування кораблів. Це висвітлив зокрема Шрамченко, детально описавши ледве не кожен його бухту.¹³¹ Савченко-Більський, в свою чергу, розглянув питання з іншого боку, зазначаючи, що якщо місто буде належати ворогу, то таємні операції біля берегів Чорного моря будуть неможливі.¹³² Цікаво, що коли автор запропонував альтернативні варіанти розміщення флоту (напр. Миколаїв)¹³³, то був звинувачений іншим дописувачем у «зреченні» Криму.¹³⁴

Очевидно, що публіцисти не могли висловлювати свої претензії на Севастополь окремо від усього Криму. Найчастіше про півострів писали як про «ключ» для «панування» на Чорному морі.¹³⁵ Необхідність такого «панування» часто пояснювалась історично: писали про походи князя

---

¹²⁸ Див. Наприклад: Шрамченко С. Ескадренний міноносець російської фльоти «Україна». Літопис Червоної Калини. 1936. № 5. С. 17.

¹²⁹ Савченко-Більський В. Короткий історичний нарис розвитку фльоти. Літопис Червоної Калини. 1932. № 4. С. 14.

¹³⁰ Див. Наприклад: Шрамченко С. Нарис подій в українській чорноморській фльоті в р.р. 1918–1920. Табор. 1929. № 12. С. 73.

¹³¹ Шрамченко С. Українська воєнно-морська політика на Кримі у 1917–18 рр. Літопис Червоної Калини. 1932. № 5. С. 9

¹³² Савченко-Більський В. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. Табор. 1929. № 10. С. 7–8.

¹³³ Савченко-Більський В. Воєнна фльота України. Табор. 1929. № 12. С. 39.

¹³⁴ Думін О. Українська військова і воєнна література. Літопис Червоної Калини. 1937. № 7–8. С. 16.

¹³⁵ Див. Наприклад: Савченко-Більський В. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. Табор. 1929. № 10. С. 9.

Святослава, що пролягали через «руське море»¹³⁶, про козацькі битви на «синьому морі» абощо.¹³⁷ Навіть Монкевич у мемуарах наголошував на «романтичному забарвленні» кримського походу через інтерес тогочасної молоді до аналогічних виправ Сагайдачного і Сірка.¹³⁸

Коли мова йшла про стратегічну роль самого Криму, то найчастіше йшлося про його «осередкове» положення, оскільки півострів розділяє Чорне і Азовське моря Керченською протокою.¹³⁹ З цього часто робили висновок про роль півострова в обороні берегів,¹⁴⁰ але іноді відмічали і можливість експансії, яку він дає.¹⁴¹ Доволі нестандартна думка була у Тимоша Олесіюка, який зазначав, що Крим «забезпечить зв'язок з Кубанню і Доном», які, на його думку, будуть дружніми до України в майбутньому.¹⁴² Як вже зазначалось раніше, Олесіюк був дотичний до «окраїнних» питань в часи УЦР.

З усього наведеного вище зрозуміло, що дописувачі дивились на Крим прагматично: як на базу для військових дій. Автори в більшості не замислювались про його населення. Проте коли йшла мова про кримських татар, то думки могли бути різними. До прикладу, один з публіцистів в «Таборі» писав про можливий «оборонний союз» або федерацію Криму з Україною.¹⁴³ Ймовірно йшлося про гіпотетичну федерацію з «татарським» Кримом, оскільки в цьому ж номері редакція написала про діяльність Джафера Сейдамета, який в еміграції репрезентував ідею незалежності півострова.¹⁴⁴

---

¹³⁶ За легенду 29 квітня! Літопис Червоної Калини. 1935. № 12. С. 2.

¹³⁷ Савченко-Більський В. Короткий історичний нарис розвитку фльоти. Літопис Червоної Калини. 1932. № 4. С. 13.

¹³⁸ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. С. 96.

¹³⁹ Див. Наприклад: Савченко-Більський В. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. Табор. 1929. № 10. С. 9.

¹⁴⁰ Див. Наприклад: Олесіюк Т. Південні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1931. № 15. С. 65–66.

¹⁴¹ Романюк А. Українська чорноморська фльота в 1918–19. Літопис Червоної Калини. 1932. № 4. С. 4.

¹⁴² Олесіюк Т. Південні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1931. № 15. С. 66.

¹⁴³ Савченко-Більський В. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. Табор. 1929. № 10. С. 8–9.

¹⁴⁴ Там само. С. 8.

Але все ж, у більшості своїй, українські діячі прагнули цілковитого «поглинання» цієї території, незважаючи на те, що багато з них вважали кримських татар можливими союзниками. Зокрема учасники кримського походу в мемуарах наголошували на участі кримських татар в бойових діях на боці УНР.¹⁴⁵ Також, до прикладу, колишній військовий діяч УНР Володимир Савченко у своїй статті, посилаючись на спогади Дорошенка, писав, що кримські татари в 1918 році «ставились до України прихильно» і прагнули, щоб півострів увійшов у федерацію з державою Скоропадського.¹⁴⁶

Втім, часто можна побачити дещо інший погляд на фактор кримських татар при осмисленні майбутнього статусу півострова. Деякі публіцисти у своїх статтях робили акцент на глобальному протистоянні Європи з «азіатами». Україні в цій картині світу могла надаватись роль форпосту.¹⁴⁷ До прикладу, Савченко-Більський, звертаючись до історії, писав, що Україна в певний час стала відповідальною за захист Європи від степу, що зумовило напади козаків на кримські фортеці.¹⁴⁸ Вже багато разів згаданий Тиміш Олесіюк зазначав, що володіючи півостровом, Україна «стає поміж московщиною та Європою та деградує москалів до положення азіатів». Автор назвав кримських татар «дрібними рештками кочових орд»¹⁴⁹, які зрештою мали б емігрувати до Туреччини через неможливість пристосуватися до європейського культурного життя.¹⁵⁰

До цього важливо додати, що військова візія Криму існувала в певному симбіозі з націоналістичними ідеями, які, як відомо, були поширені в цей період. Юрій Липа в своїй відомій праці «Призначення України»,

---

¹⁴⁵ Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Львів, 1930. Ч. 3: Від Кримського походу до гетьманського перевороту. С. 91.

¹⁴⁶ Савченко В. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (на підставі документів та оповідань свідків). За державність. Каліш, 1935. Зб. 5. С. 166.

¹⁴⁷ Савченко-Більський В. Вплив моря на розвиток культури й значення його у справі поширення могутності та добробуту держави. Табор. 1929. № 10. С. 55.

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Олесіюк Т. Українські колоніальні землі. Табор. 1934. № 21. С. 39.

¹⁵⁰ Олесіюк Т. Південні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1931. № 15. С. 57.

опублікованій у Львові 1938 року, приділив багато уваги кримському питанню (з військового погляду). Липа цілком міг спиратись на доробок згаданих в цьому розділі діячів. До прикладу, він використовував тези про Крим як «ключ для панування над Чорним морем»,¹⁵¹ а також неодноразово посилався на мемуари Монкевича.¹⁵² Щодо кримських татар Липа був доволі категоричний: автор писав про їхню «варварську» сутність і навіть зазначав, що вони майже асимілювались з українцями.¹⁵³ Інтелектуал також вдався до певного викривлення історичних фактів, зазначивши, що українці під час кримського походу воювали проти «москвинів і татарів».¹⁵⁴

Як ми бачимо, деякі українські інтелектуали сприймали світ через глобальне протистояння культурного заходу з варварським сходом. Це частково пояснює, чому, звертаючись до кримської теми, вони могли специфічно дивитись на кримськотатарський чинник. Але з такої концепції випливає іще одна річ: якщо більшовики прагнули використати Крим як засіб поширення свого впливу на мусульманський схід, то українські автори навпаки бачили його «вікном у Європу»¹⁵⁵, тією територією яка буцімто дасть Україні міжнародне значення і наблизить її до розвинутого європейського світу.¹⁵⁶

Отже, військовий погляд на півострів був передусім пов'язаний з темою Чорноморського флоту. На міжвоєнний політичний дискурс не могли вплинути події революції, які відбулися, у сприйнятті сучасників, відносно нещодавно. Оскільки український рух в Криму в 1917-1918 роках був переважно на кораблях, це може пояснити факт того, що тема флоту стала центральною. Вона знайшла свій вияв не лише в статтях колишніх військових,

---

¹⁵¹ Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк, 1953. С. 74.

¹⁵² Там само. С. 99.

¹⁵³ Там само. С. 144.

¹⁵⁴ Там само. С. 98.

¹⁵⁵ Див. Олесіюк Т. Південні кордони Української Народньої Республіки. Табор. 1931. № 15. С. 65.

¹⁵⁶ Див. Наприклад: Романюк А. Українська чорноморська фльота в 1918–19. Літопис Червоної Калини. 1932. № 4. С. 2.

а і в появі «свята моря», яке набуло широкого поширення і вплинуло на інтерес громадськості до «морської» теми. Оскільки Чорноморський Флот не міг існувати поза Севастополем, тема флоту обов'язково тягнула за собою питання приналежності і портів, а отже і усього Криму. Такий ланцюг зумовив появу «військової» візії Криму, який розглядали винятково з точки зору контролю над морськими шляхами задля оборони або експансії. Такий прагматичний погляд, на який могли впливати націоналістичні ідеї, часто нехтував кримськотатарським чинником. Та й загалом політична сторона різних питань була слабким місцем у військових часописах, на відміну від стратегічної, яка була добре пропрацьована і мала цілу палітру різних думок.¹⁵⁷

Потрібно особливо наголосити на впливі «державницького» напряму на стратегічну візію кримського питання. «Державники» змістили фокус з народу на державу: ставили в пріоритет консолідацію етнічних земель, державну еліту, військо абощо. Засновниками державництва вважаються Степан Томашівський та В'ячеслав Липинський. Напряма мав великий вплив на багатьох із вищезгаданих діячів, які аналізували кримське питання: його представниками були зокрема Дорошенко та Кривецький. Прихильником державництва був і Тиміш Олесіюк, який в своїй статті про Крим наголошував на переваги державників над народниками – Грушевським та Антоновичем, які, на його думку, приділили мало уваги територіальним аспектам у своїх працях.¹⁵⁸ Монкевичу, ймовірно, також імпонувала ця система поглядів, адже він розпочав свої спогади з цитати Липинського.¹⁵⁹

Підводячи підсумки, варто наголосити на тому, що піонерами «геополітичного» погляду на Крим були діячі революції: Дорошенко та учасники кримського походу (насамперед Монкевич, оскільки його текст

---

¹⁵⁷ Кротофіл М., Срібняк І., Яковенко Н. Журнал «Табір» (1923–1939): тематична палітра та інформаційний потенціал публікацій, роль у консолідації української військової еміграції у Польщі. Київські історичні студії. 2025. № 1 (20). С. 52.

¹⁵⁸ Олесіюк Т. Північні кордони Української Народньої Республіки. Табір. 1930. № 14. С. 75.

¹⁵⁹ Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. С. 7.

містив багато аналітики). Їхні мемуари здійснили найбільший поштовх в актуалізації кримської теми. Популярність цих спогадів зумовлена, в тому числі, авторитетом вищезгаданих діячів. Він базувався, по-перше, на їхній безпосередній участі у визвольних змаганнях. Вони не просто абстрактно осмислювали кримську тему, а розповідали про свою участь у його приєднанні(хоч і невдалому). Дорошенко описував дипломатичні методи приєднання Криму, Монкевич – військові. Тобто у сприйнятті інших публіцистів та громадськості загалом, ці люди були тими, що добре розуміються на темі, про яку пишуть, тому їхні тези швидко підхоплювали. Також певним авторитетом для читачів були і моряки Чорноморського флоту, які безпосередньо перебували в Криму в революційний час. Важливо розуміти, що військові діячі мали специфічну оптику: часто ставши свідками великої війни та пройшовши громадянську, вони бачили світ таким, де панує право сильнішого. Різні «дипломатичні» методи сприймалися ними винятково як вияв державної слабкості. Саме тому вони активно критикували політику УЦР щодо Криму, дорікали уряду відмовою від півострова в Третньому Універсалі та на Берестейському мирі. Так, в статтях військових діячів, або звітах про «свято моря» важливість кримського питання доводилось однаково: аби не повторити «зречення» Криму. Зіграло свою роль і те, що діячі флоту на власні очі побачили певну байдужість уряду до українського руху в Криму, учасниками якого вони були, тому їхні тези можуть виглядати як намагання чинити у повній протилежності з кримською політикою УЦР. Так з'явилась геополітична візія Криму, яка сформувалась зокрема під впливом державництва та націоналістичних ідей. Військовий погляд на Крим став доволі популярним: згідно з ним, півострів розглядався як порт, як плацдарм для майбутніх бойових дій. Але Крим могли розглядати і ширше, зокрема як фактор економічного зростання або міжнародного значення держави. Втім, така візія Криму все ж була доволі вузькою і багато чинників (як-от кримськотатарський) вона або не враховувала, або дивилася на них специфічно. Говорячи про поширеність стратегічного погляду на Крим, варто

згадати ще два аспекти: загальну радикалізацію українців Польщі в 30–х роках та напруженість політичної ситуації в Європі: українські діячі розуміли, що незабаром може початись новий етап боротьби за свою державу. Це теж могло впливати на популярність цих поглядів.¹⁶⁰

---

¹⁶⁰ До прикладу, один з публіцистів ЛЧК, обгрунтовуючи значення Криму, писав: «Годі передбачити, коли і за яких обставин нам знову прийдеться відбудовувати українську державність». Див. Думін О. Українська військова і воєнна література. Літопис Червоної Калини. 1937. № 7–8. С.16.

Розділ 3. Інтелектуально-політичне осмислення кримського питання в контексті ідеології Прометеїзму

Розділ 3.1. Українсько-кримські взаємини у прометеївському русі до його кризи: контекст та висвітлення в журналі «Тризуб»

На актуалізацію кримського питання в міжвоєнний період суттєво вплинула ідеологія прометеїзму, натхненником якої був Юзеф Пілсудський. Прометеївський рух мав об'єднати еміграційні еліти народів, що були окуповані радянським союзом.¹⁶¹ Метою руху було утворення низки незалежних держав під егідою Польщі, існування яких мало стримувати загарбницькі наміри Росії та перетворило би Польщу на одну з найвпливовіших держав світу.¹⁶²

У 1920 році як Україна, так і Крим, вирішують орієнтуватися на Польську Республіку: та вочевидь була прикладом успішної боротьби за незалежність.¹⁶³ Для УНР співпраця з Польщею була необхідна для боротьби з більшовиками, а Д. Сейдамет вбачав у ній можливість відновлення кримської державності.¹⁶⁴ Восени 1920 року Сейдамет вперше зустрівся із Пілсудським. Зустріч не дала швидких результатів, але заклала фундамент для подальшої співпраці. Важливо, що Пілсудський зважав на думку представників УНР щодо можливої незалежності Криму, однак ті були проти, апелюючи до «природного зв'язку» своєї держави з півостровом.¹⁶⁵

Водночас активна дипломатична діяльність України і Криму була зумовлена створенням Ліги Націй. Восени 1920 року делегація УНР на чолі з Олександром Шульгіним відправилась на її першу асамблею з метою здобути членство.¹⁶⁶ Сейдамет також взаємодіяв із новою інституцією. Перебуваючи в

---

¹⁶¹ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 4.

¹⁶² Там само. С. 132.

¹⁶³ Там само. С. 101.

¹⁶⁴ Крим до листопада 1920 року перебував під окупацією білогвардійських військ Петра Врангеля

¹⁶⁵ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 102.

¹⁶⁶ Гуменюк Е. Внешнеполитическая деятельность Александра Шульгина в Украине и в эмиграции в первой половине XX века. *Nowy Prometeusz*. 2016. № 10. С. 85.

Лозанні 1921 року він написав працю, яка була своєрідним меморандумом до Ліги Націй. В ній кримець виклав основні вимоги кримських татар щодо самовизначення.¹⁶⁷ Передмову до книги написав швейцарський антрополог Ежен Піттар, який торкнувся зокрема питання українсько-кримських взаємин. Вчений зазначив: «ходять чутки, що деякі українські представники планують анексію Криму» і висловив надію на подальше порозуміння еміграційних еліт обох держав, яке сприяло б незалежності півострова в майбутньому.¹⁶⁸ Вже через 2 роки Сейдамет відвідав Варшаву та Берлін, де зустрівся із Пілсудським та лідерами української еміграції, однак результат цих зустрічей є невідомим.¹⁶⁹

Поза сумнівом, найбільшим поштовхом для прометеївського руху був прихід Пілсудського до влади у травні 1926 року.¹⁷⁰ Цього ж року було створене товариство «Прометей» в Парижі (там перебувала основна маса української еміграційної еліти). Згодом з'явився варшавський клуб «Прометей», який був необхідний для підпорядкування інших еміграційних осередків польській розвідці (Експозитурі № 2).¹⁷¹ Всі лідери еміграції отримували інструкції саме з варшавського центру.¹⁷² Важливо наголосити, що зв'язки між Варшавою і українською еміграцією мали й інший бік: внутрішньоукраїнський. У 1923 році у Варшаві відбувся конгрес українських емігрантів, результатом якого стало утворення Українського Центрального Комітету (УЦК) – органу, який мав опікуватися усіма емігрантськими питаннями.¹⁷³

---

¹⁶⁷ Исхаков С. М. Дж. Сейдамет – политэмигрант в Европе (1920–1930-е гг.). Исторический вестник. 2022. Т. XLI. С. 86.

¹⁶⁸ Seidamet D. La Crimée. Passe-Present Revendications des Tatars de Crimée. Lausanne, 1921. С. XXVII.

¹⁶⁹ Исхаков С. М. Дж. Сейдамет – политэмигрант в Европе (1920–1930-е гг.). Исторический вестник. 2022. Т. XLI. С. С. 87.

¹⁷⁰ Гуменюк Е. Внешнеполитическая деятельность Александра Шульгина в Украине и в эмиграции в первой половине XX века. — С. 87

¹⁷¹ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 155

¹⁷² Лідером еміграції українців був Андрій Ливицький, а кримських татар представляв Джафер Сейдамет: Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 156.

¹⁷³ Курилишин К. Галичина 1923–1930 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/115254> (дата звернення: 05.03.2026).

Вищезгадана Експозитура № 2 разом з МЗС Польщі не лише утворили варшавський «Прометей», а й фінансували прометеївські часописи. Для українців таким був паризький «Тризуб», заснований з ініціативи Симона Петлюри.¹⁷⁴ Він також виконував роль офіційного часопису уряду УНР.¹⁷⁵ Особливість прометеївського руху зумовила те, що на сторінках цього журналу почасти виринало і кримське питання. Часто поштовхом для цього була тема єврейської колонізації Криму,¹⁷⁶ оскільки прометеївські часописи насамперед мали вести активну антирадянську пропаганду.¹⁷⁷ Також цікавою є дискусія «Тризубу» з російською еміграцією про майбутній статус півострова. Справедливо буде зауважити, що центральною в таких суперечках була тема не стільки Криму, а радше Чорного Моря загалом. В статтях «Тризубу» публіцисти часто називали побережжя Чорного Моря і Крим історично українськими землями, за які воювали запорожці¹⁷⁸, і де буцімто є українська етнографічна більшість.¹⁷⁹ Їхні російські опоненти ж називали подібні тези «відриванням Росії від Чорного Моря».¹⁸⁰ Наприклад, російський історик Венедикт Мякотін апелював до низької частки українців в Криму, додаючи, що півострів був завойований російською армією. Дописувач «Тризубу» в свою чергу це заперечував, пишучи, що росіян в Криму набагато менше, ніж українців.¹⁸¹ Інший російський емігрант також засудив українські претензії на Крим, назвавши їх «розтягуванням малоросійських шароварів».¹⁸² Зрештою, обидві сторони підсумували, що кримське питання, ймовірно, вирішиться у майбутньому шляхом російсько-української війни.¹⁸³ Така напруга зумовлена тим, що прометеївський рух був радикально

---

¹⁷⁴ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 51.

¹⁷⁵ там само.

¹⁷⁶ Див. Наприклад: Жаботинський В. «Кримська» колонізація. *Тризуб*. 1927. № 3. С. 7–12.

¹⁷⁷ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 157.

¹⁷⁸ Див. Наприклад: Бур В. Нова Палестина. *Тризуб*. 1926. № 58. С. 3.

¹⁷⁹ Держава Калініна чи республіка Брагіна. *Тризуб*. 1927. № 14. С. 14.

¹⁸⁰ З чужого життя й преси. *Тризуб*. 1927. № 7. С. 30.

¹⁸¹ Ніяких ілюзій!. *Тризуб*. 1926. № 54. С. 6–7.

¹⁸² Романа В. Нерви не витримують. *Тризуб*. 1926. № 58. С. 11.

¹⁸³ Там само.

антиросійський. Російські емігранти переважно опинилися в опозиції до нього, особливо якщо прагнули відновлення імперії.¹⁸⁴

Повертаючись до теми українсько-кримських взаємин в прометеївському русі, потрібно наголосити, що вони перебували в стагнації аж до самого кінця 20-х років. Українські прометеївські діячі були зосереджені передусім на співпраці з Кавказом. Навіть коли йшлося про ідею чорноморського союзу, Крим, як можливий учасник, не згадувався.¹⁸⁵

Утворення варшавського «Прометея» в 1928 році позитивно вплинуло на діяльність багатьох діячів цього руху, в тому числі і Сейдамета, який почав активно їздити в Варшаву і Париж. До прикладу, на початку 1929 року Сейдамет, виступаючи у Варшаві, висловився проти радянської політики в Криму.¹⁸⁶ Ймовірно в цей же період він співпрацював із діячами татарського національного руху, зокрема Гаязом Ісхакі. Цікаво, що останній прибув на з'їзд українських емігрантів у Варшаві, який організував УЦК.¹⁸⁷ Ісхакі представляв кримських і надволзьких татар. Діяч виступив із промовою, яку завершив словами «Хай живе самостійна Україна і самостійні республіки татарських народів Крима і Надволжя».¹⁸⁸ Контакти між Україною і Кримом налагоджувались і надалі. Переговори сторін щодо статусу півострова відбулися наприкінці 1929 року, однак не принесли результату.¹⁸⁹ Наступного року вони поновилися. Українську сторону представляв О. Шульгин, який був міністром іноземних справ УНР. За даними дослідника Салавата Ісхакова, українська сторона погодилась визнати незалежність Криму, а подальші взаємини мали б регулюватись міжнародними договорами.¹⁹⁰ Підтверджує

---

¹⁸⁴ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 260

¹⁸⁵ Див. Наприклад: Тризуб. 1927. № 36. С. 2–3.

¹⁸⁶ Ісхаков С. М. Дж. Сейдамет – політємігрант в Європе (1920–1930-е гг.). Исторический вестник. 2022. Т. XLI. С. 89–90.

¹⁸⁷ Тризуб. 1929. № 3. С. 1.

¹⁸⁸ Липовецький І. Другий З'їзд Української Еміграції в Польщі. Тризуб. 1929. № 3. С. 5

¹⁸⁹ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 172

¹⁹⁰ Ісхаков С. М. Дж. Сейдамет – політємігрант в Європе (1920–1930-е гг.). Исторический вестник. 2022. Т. XLI. С. 90.

таку домовленість зокрема те, що вже незабаром Шульгин, під час свого виступу в Празі, зазначив, що Україна перебуває в дружніх взаєминах із «кримськотатарськими патріотами» і буде відстоювати півострів від чужих претензій, «встановлюючи на майбутнє якнайтіснішу співпрацю України з Кримом».¹⁹¹ Ймовірно, що момент порозуміння було знайдено, а про вищезгаданий виступ відзвітував «Тризуб». Також із «Тризубу» ми дізнаємось про приїзд його редактора, В'ячеслава Прокоповича¹⁹² до Стамбулу, що невдовзі відбувся. З цього приводу в Стамбулі зокрема відбулася зустріч української еміграції з кримськотатарською. Редакція «Тризубу» зазначила, що зустріч «підкреслила ще раз спільність інтересів, що єднають нас із іншими поневоленими нині народами колишньої московської імперії».¹⁹³ В цей же час «Тризуб» активно звітував про репресивну політику радянської влади щодо кримських татар.¹⁹⁴ Всі вищезгадані події відбулися 1930 року і говорять про позитивні зрушення в українсько-кримських взаєминах того часу.

Протягом 1930х і кількох наступних років Польща активізувала свою діяльність в рамках руху, зокрема через прометеївські інтелектуальні центри. До прикладу, за сприяння Східного Інституту в Варшаві,¹⁹⁵ 1930 року була опублікована монографія Сейдамета про кримськотатарський визвольний рух, яка в тому числі відстоювала незалежність півострова.¹⁹⁶ Також створювались нові часописи: в 1932 році вперше вийшли «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*»¹⁹⁷ та «*Rocznik Tatarski*». В другому були опубліковані спогади Олександра Ахматовича, дипломата на українсько-кримських переговорах 1918 року від уряду Сулькевича. Ахматович в спогадах засуджував тодішні прагнення гетьмана Скоропадського приєднати Крим. Наприкінці автор висловлював

---

¹⁹¹ Україна в міжнародніх зносинах. Тризуб. 1930. № 18. С. 12.

¹⁹² Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 51.

¹⁹³ М.З. З подорожі В. Прокоповича. Тризуб. 1930. № 33. С. 11.

¹⁹⁴ Див. Наприклад: Хроніка: З Криму. Тризуб. 1930. № 43. С. 28.

¹⁹⁵ Achmatowicz A. Tragedia tatarów krymskich. Rocznik Tatarski. 1932. T. 1. S. 256.

¹⁹⁶ Іванець А., Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб. Київ, 2019. С. 21.

¹⁹⁷ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. — С. 274.

надії на незалежність півострова в майбутньому.¹⁹⁸ Ці спогади набули певного поширення і навіть були опубліковані в «Ділі» наступного року, однак редакція прибрала кінцевий заклик кримського діяча.¹⁹⁹ Важко сказати, чи це було зроблено з нелюбові до незалежницьких прагнень Криму, або ж лише задля скорочення тексту. Існувала також інша візія українсько-кримських дипломатичних взаємин 1918 року, окрім тої, що була висловлена Ахматовичем. У 1929 р. до Варшави переїхав Дорошенко, де його «Історія України» була видана Українським Науковим Інститутом (який був одним з прометеївських центрів).²⁰⁰ В цій книзі Дорошенко, серед іншого, описав вищезгадані перемовини.

Потрібно зазначити, що обидва дипломати подавали ті події викривлено: Дорошенко писав, що згоди таки дійшли,²⁰¹ а завадило федерації, на його думку, лише антигетьманське повстання.²⁰² Ахматович, у свою чергу, оминув факт того, що першим був український проєкт договору, від якого кримська сторона відмовилась.²⁰³ Поза тим, Дорошенко вважав уряд Сулькевича маріонетковим,²⁰⁴ а Ахматович навпаки – виявом самостійності кримських татар.²⁰⁵ Такі суперечності зумовлені тим, що обидві праці мали, в тому числі, пропагандистську мету. Якщо Ахматович просував ідею незалежності Криму, то Дорошенко мав протилежну позицію.

Отже поразка у визвольних змаганнях зумовила Україну і Крим активізувати міжнародну діяльність, і це проявилось у взаємодії з Лігою Націй, а згодом – із Пілсудським, який став засновником прометеївського руху. Так

---

¹⁹⁸ Achmatowicz A. Tragedia tatarów krymskich. Rocznik Tatarski. 1932. T. 1. S. 261.

¹⁹⁹ Данчин М. Україна й Крим в 1917—1918 рр. Діло. 1933. № 38. 17 лютого. С. 2

²⁰⁰ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 251–253.

²⁰¹ В дійсності переговори не призвели до порозуміння: Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. Санкт-Петербург, 2013. С. 149.

²⁰² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Нью-Йорк, 1954. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. С. 214.

²⁰³ Achmatowicz A. Tragedia tatarów krymskich. Rocznik Tatarski. 1932. T. 1. S. 260.

²⁰⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Нью-Йорк, 1954. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. С. 209.

²⁰⁵ Achmatowicz A. Tragedia tatarów krymskich. Rocznik Tatarski. 1932. T. 1. S. 257–258.

кримськотатарська і українська еміграційна еліта опинилися в одному човні. В цей же час зв'язки української еміграції з Варшавою посилились та існували на двох рівнях: українському (через УЦК) і польському – через клуб «Прометей». Прометеївський рух активно розбудовувався і до середини 30-х перебував на вершині свого розвитку. Про це свідчить зокрема поява нових часописів: від «Тризубу» до «Rocznik Tatarski». В подібних виданнях почасти піднімалася тема Криму, оскільки кримські татари вважались народом-учасником прометеївського руху. Крім часописів, утворилась низка прометеївських центрів – від інтелектуальних до ідеологічних. Вони часто ставали спільним простором для українців і кримських татар. Тим не менш, в цей час паралельно існували 2 кардинально різні візії кримського питання. Сейдамет просував ідею незалежності активніше, проте офіційна позиція УНР довгий час не змінювалася: важко було відмовитись від лінії урядів часів революції, які так чи інакше дивились на півострів як на сферу свого впливу. Однак судячи з усього, справа зрештою дійшла до порозуміння, і представники УНР визнали право Криму на незалежність.

Розділ 3.2. Кримське питання в період кризи прометеївського руху

Період кризи прометеївського руху можна умовно визначити другою половиною 30-х рр. Вона сталася не одномоментно, а під впливом багатьох факторів. Найбільший вплив на подальші суперечності мало створення паризького «Комітету дружби Кавказу Туркестану і України» в травні 1934 року. Ініціатором був О. Шульгин,²⁰⁶ який і очолив перше засідання.²⁰⁷ Комітет не хотів приймати в свій склад представників народів, які не утворили власну державність під час революції, а таким вважався зокрема Крим.²⁰⁸ Причиною такої категоричності було також те, що УНР в цей час заявила свої претензії

---

²⁰⁶ Гуменюк Е. Внешнеполитическая деятельность Александра Шульгина в Украине и в эмиграции в первой половине XX века. *Nowy Prometeusz*. 2016. № 10. С. 92.

²⁰⁷ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 172.

²⁰⁸ Там само. С. 171-172.

на півострів, попри свою відмову від нього кілька років тому. Шульгин 1934 року випустив працю-програму еміграційного уряду УНР, в якій виступив проти незалежності Криму, з огляду на його економічний, політичний і стратегічний зв'язок з Україною, а також велику кількість українців, що там проживають.²⁰⁹ Важливо, що про останній аспект він згадував ще 1932 року, заявивши, що на півострові та в інших територіях поза офіційними кордонами УРСР проживає багато його земляків.²¹⁰

Після прийняття СРСР до Ліги Націй восени 1934 року, прометеївський осередок в Парижі почав надсилати протестні меморандуми до цієї установи. Показово, що в одному з таких не згадувалися представники Криму, Ідель-Уралу чи Кубані, а тільки ті, хто увійшов в “комітет”.²¹¹ На розкол прометеївського руху вочевидь вплинула смерть Ю. Пілсудського в травні 1935 року. Комітет Дружби з цього приводу влаштував траурний захід, на який також запросили лише представників окремих народів.²¹² Такі суперечності в рамках руху намагався регулювати варшавський центр. До прикладу, керівництво наполягало на зрівнянні в правах і відповідно допуску в Комітет дружби всіх народів-учасників прометеївського руху.²¹³

Варшаві частково вдалося досягти мети: 1936 року «Комітет» був ліквідований,²¹⁴ а зв'язки між українцями і кримськими татарами частково поновились. 1936 року очільник варшавського «Прометею» Роман Смаль-Стоцький організував з'їзд ліги поневолених народів, на який прибули представники як України, так і Криму.²¹⁵ Ця подія була навіть висвітлена в

---

²⁰⁹ Шульгин О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині. Париж, 1934. С. 102.

²¹⁰ там само. С. 241-242.

²¹¹ Од Українського Пресового Бюро в Парижі. Тризуб. 1935. № 38. С.10.

²¹² Присутній К. Пошана Комітету Приязни Народів Кавказу, Туркестану й України. Тризуб. 1935. № 21–22. С. 20–21

²¹³ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011 С. 172.

²¹⁴ Гуменюк Е. Внешнеполитическая деятельность Александра Шульгина в Украине и в эмиграции в первой половине XX века. Nowy Prometeusz. 2016. № 10. С. 92.

²¹⁵ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011 С. 158

«Ділі» прометеївським публіцистом Генадієм Которовичем.²¹⁶ Наступного року таким спільним майданчиком стане Східний Інститут у Варшаві (один з прометеївських інтелектуальних центрів)²¹⁷: там відбулася зустріч із Гаязом Ісхакі,²¹⁸ а згодом – один із з'їздів УЦК.²¹⁹ На обох подіях були представники від кримських татар. Проте судячи з усього, ніяких зрушень у справі статусу Криму не відбувалось: ймовірно, що позиція Шульгина залишалася незмінною з 1934 року. Кримськотатарський погляд, в свою чергу, знайшов свій вияв у праці «O niepodległość Krymu» (за незалежність Криму), що вийшла 1935 р.²²⁰ Її автор – Селім Ортай, кримськотатарський публіцист, який ймовірно був учасником «Орієнтального гуртка молоді» (1935 року Ортай тільки закінчив навчання)²²¹ – прометейської молодіжної організації, яка мала з 1934 року Кримсько-Ідель-Уральську секцію.²²² «O niepodległość Krymu», як і аналогічна робота Сейдамета, була опублікована Варшавським Східним Інститутом. В ній автор подав нарис історії Криму від давніх часів до 1921 року і висловив надію на незалежність півострова в майбутньому.²²³

В червні–липні 1936 р. відбулася конференція в Монтре щодо чорноморських проток.²²⁴ Представники УНР, звісно ж, не були запрошені, проте Шульгін відправив туди свій меморандум, в якому наголошував на прагненні народів Чорного моря здобути незалежність. Щодо Криму він зауважив, що той має «українсько-татарське» населення і лише штучно поєднаний з радянською Росією.²²⁵ Перемовини щодо проток активно

---

²¹⁶ К. Т. В. Проти насильства червоної Москви. Діло. 1936. № 123. 5 червня. С. 3.

²¹⁷ Комар В. Концепція прометеїзму... С. 240.

²¹⁸ КТВ. Аяз Ісхакі, герой Ідель-Уралу, приятель України. Діло. 1937. № 52. 10 березня. С. 2–3.

²¹⁹ IV Зїзд українських політичних емігрантів. Діло. 1937. № 243. 4 листопада. С. 8.

²²⁰ Бібліографія. Табор. 1937. № 31. С. 47.

²²¹ Kayıplarımız: Selim Ortay. Emel Kırım Vakfı. URL: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kayıplarımız-selim-ortay/> (дата звернення: 20.05.2026).

²²² Комар В. Концепція прометеїзму... С. 258.

²²³ Бібліографія. Табор. 1937. № 31. С. 47–48.

²²⁴ Комар В. Концепція прометеїзму... С. 218.

²²⁵ Український погляд на справу протоків. Тризуб. 1936. № 25–26. С. 19–20.

висвітлювало і «Діло», звертаючи увагу на те, що держави-учасниці конференції цікавляться долею України і Криму як чорноморських теренів.²²⁶

Надзвичайно важлива для кримської теми подія відбулася в листопаді 1937 року в Варшаві. Це було святкування 20-річчя утворення Курултаю, кримськотатарського з'їзду, який наприкінці 1917 року проголосив республіку в Криму. Ця подія являла собою урочисте зібрання з кримськотатарськими піснями і танцями. Зала в якій це відбувалось була прикрашена гербами всіх прометеївських народів, в тому числі і українським тризубом.²²⁷ Свято було організоване за сприяння офіційної польської влади.²²⁸ Відомості про цю подію були опубліковані зокрема в «Ділі» Г. Которовичем, який, крім участі в прометеївському русі, був також кореспондентом цієї газети. Которович наголосив на трагічній долі, що спіткала Крим у минулому і відмітив вагому роль Курултаю як «першого акту державотворчої волі» кримських татар. Згідно з Которовичем, кримських татар на святкуванні привітав Микола Ковалевський,²²⁹ колишній міністр УНР і прометеївський діяч.²³⁰

Отже центральна причина кризи прометеївського руху – поява комітета Дружби, ініційована Шульгиним. Шульгин в цей час також змінив офіційну позицію уряду щодо Криму. Такий елітаризм не зовсім вписався в те, як бачила цю ідеологію польська влада. На деякий час у неї вийшло усунути цю напругу. Спільні прометеївські події, хоч і сприяли зближенню окремих учасників руху з українського і кримськотатарського сторін, однак не впливали на позицію офіційних представників - Сейдамета та Шульгіна.

---

²²⁶ В. У. Українська справа темою конференції міністрів Туреччини й Італії. Діло. 1937. № 30. 11 лютого. С. 7.

²²⁷ КТВ. 20-ліття Курултаю. Свято державності кримських татарів. Діло. 1937. № 269. 7 грудня. С. 7.

²²⁸ Исхаков С. М. Дж. Сейдамет – политэмигрант в Европе (1920–1930-е гг.). Исторический вестник. 2022. Т. ХLI. С. 92.

²²⁹ КТВ. 20-ліття Курултаю. Свято державності кримських татарів. Діло. 1937. № 269. 7 грудня. С. 7.

²³⁰ Комар В. Л. Еміграція УНР у політиці прометеїзму Польщі 30-х років ХХ ст. Чорноморський літопис. 2011. Вип. 3. С. 19.

Розділ 3.3. Кримське питання в аналітиці Богдана Галайчука

На тлі всіх суперечностей, характерних для українсько-кримських взаємин прометеївського руху, свої статті на «кримську» тему почав писати Богдан-Тадей Галайчук, публіцист, політолог та прометеївський діяч. Він отримав політологічну освіту в Бельгії на початку 30-х, а в 1936 році повернувся на Галичину.²³¹ Незабаром інтелектуал став редактором «Діла», де вів рубрики про закордонні справи.²³² Статті Галайчука ідеально підходили для цієї газети, яка була поміркованим та «поважним» часописом. Особливо його цікавила тема Сходу, висвітлюючи яку Галайчук вперше підняв питання Криму.²³³ В своїй статті про Палестину публіцист зазначив, що боротьба арабів за свою територію має бути прикладом для нації, уряди якої відмовлялись від Криму та інших пограничних земель.²³⁴

Але справжнім поштовхом для «кримських» статей Галайчука стало згадане вже свято Курултаю. З цього приводу він написав свою першу статтю про Крим, де проаналізував основні події, що спіткали півострів у революційні часи.²³⁵ За нею йшов цикл статей (опублікованих також в грудні 1937 року), в яких публіцист намагався обґрунтувати правомірність претензій України на Крим у випадку отримання нею незалежності. Передусім він дискутував з Д. Сейдаметом і С. Ортаєм, які в своїх працях просували ідею незалежного Криму. Про текст Ортає Галайчук ймовірно дізнався із журналу Табор, в якому той був прорекламований²³⁶, і який автор читав.²³⁷

---

²³¹ Серета О. Галайчук Богдан Тадей. URL: <https://biograma.net.ua/halaychuk-bohdan-tadey> (дата звернення: 15.01.2026)

²³² Курилишин К. Галичина 1936–1939 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/123554> (дата звернення: 05.03.2026).

²³³ Пізніше газета назве Галайчука українським орієнталістом. Див.: Заступник. Цикль українських відчитів у Варшаві. *Діло*. 1939. № 76. 2 квітня. С. 6.

²³⁴ Пробудження арабського світу. *Діло*. 1937. № 153. 16 липня. С. 3.

²³⁵ Галайчук Б. Крим на політичній шахівниці 1917-1921. *Діло*. 1937. № 271. 9 грудня. С. 2–3.

²³⁶ Бібліографія. *Табора*. 1937. № 31. С. 47–48.

²³⁷ Галайчук неодноразово використовував статті з “Табору”. Див. Наприклад: Крим – ключ України. *Діло*. 1937. № 273. 11 грудня. С. 3.

Головним аргументом Галайчука був етнографічний: татари не мали більшості в Криму, а отже і права на створення там своєї держави, згідно з принципом Вільсона (до якого повсякчас апелювали самостійники).²³⁸ Публіцист вважав, що у випадку незалежності півострова верх візьмуть росіяни, яких фактично більше.²³⁹ Невеликою кількістю кримських татар він пояснював і їхню нездатність чинити опір загарбникам в минулі революційні роки.²⁴⁰

Галайчук наголошував також на стратегічному значенні Криму, який він називав «ключем оборони України» і гарантом її безпеки.²⁴¹ Крім того, він вважав, що Україні буде загрозувати незалежність півострова, який в такому разі став би базою ворожих сил – Туреччини або Росії.²⁴² Публіцист не забував і про економічні аспекти. Згадуючи блокаду Криму 1918 року, він називав півострів «залежним від України з господарського боку» і зазначав про можливе її використання в майбутньому.²⁴³

Єдиним правильним варіантом Галайчук вважав автономію Криму в складі України, яка, на його думку, мала б захистити кримських татар від ворожої експансії і забезпечити безпеку України. Дописувач зауважив, що Україна в майбутньому передасть татарам органи управління Криму, аби не віддати їх в руки росіянам. Підсумовуючи свій цикл статей, він зазначив, що кримськотатарським діячам потрібно швидше знайти компроміс із українськими, оскільки після «визвольного зриву» часу на дискусії не буде. Звертаючись до українських прометеївських діячів, Галайчук додав, що ті з них, хто відстоюють незалежність Криму, роблять ведмежу послугу кримським татарам.²⁴⁴ Ймовірно, що адресувалось це в тому числі Которовичу, який судячи з усього менш утилітарно дивився на кримську проблему.

---

²³⁸ Крим та Україна колись і тепер. *Діло*. 1937. № 272. 10 грудня. С. 2.

²³⁹ Чи можлива татарська держава на Кримі? *Діло*. 1937. № 274. 12 грудня. С. 2.

²⁴⁰ Галайчук Б. Крим на політичній шахівниці 1917-1921. *Діло*. 1937. № 271. 9 грудня. С. 2.

²⁴¹ Крим – ключ України. *Діло*. 1937. № 273. 11 грудня. С. 2.

²⁴² Чи можлива татарська держава на Кримі? *Діло*. 1937. № 274. 12 грудня. С. 2.

²⁴³ Крим та Україна колись і тепер. *Діло*. 1937. № 272. 10 грудня. С.2–3.

²⁴⁴ Одинока можлива розв'язка. *Діло*. 1937. № 275. 14 грудня. С. 7.

Статті Галайчука невдовзі викликали реакцію у кримських публіцистів: Селім Ортай в січні 1938 року надрукував свою відповідь у журналі «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*». Він звинувачував Галайчука в спотворенні історичних фактів, імперіалізмі та пригрозив зірванням добросусідських взаємин між українцями і кримськими татарами.²⁴⁵ Невеличкий текст Ортая був адресований редактору «Бюлетеня» Влодзімежу Бочковському, який був відповідальним за польсько-українські взаємини в межах прометеївського руху.²⁴⁶ Одразу зазначимо, що реакції від Бочковського не було. Причина полягає в тому, що той бачив особливе місце України в прометеївському русі і вважав, що саме вона є ключем до досягнення його мети.²⁴⁷ Отже робити антиукраїнські заяви було не в його інтересах, тим більше, що курс на приєднання півострова був озвучений офіційним представником УНР – Шульгіним.

Український публіцист в свою чергу не вважав, що його статті можуть нашкодити емігрантським взаєминам, а подібні дискусії, на його думку, є необхідними для розвитку прометеївського руху.²⁴⁸

Окрім Ортая на статті Галайчука відреагував кримський діяч Едіге Киримал (Шинкевич). В міжвоєнний період він публікувався під псевдонімом *Kirimli Yigit* (з кримськотатар. – кримський юнак). Брошура Шинкевича мала назву «*W odpowiedzi ukraińskim imperjalistom*» і була опублікована навесні 1938 року у Вільно,²⁴⁹ де був один із прометеївських інтелектуальних центрів.²⁵⁰ В світогляді «Їгіта» прометейські ідеї поєднувались із пантюркізмом: він вважав, що лише розпад СРСР зумовить справжнє

---

²⁴⁵ Ortay S. List do Redakcji. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1938. №1(240). S. 8.

²⁴⁶ Корнат М. Прометеїзм: польська візія перебудови Східної Європи (1921–1939). *Україна Модерна*. 2010. № 6 (17). С. 140.

²⁴⁷ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 128.

²⁴⁸ Галайчук Б. За свободну дискусію над взаєминами поневолених Росією народів. (Відгук статей про Крим). *Діло*. 1938. № 8. 13 січня. С. 7.

²⁴⁹ Галайчук Б. Хто увільнив 1918 р. Крим від більшовиків. *Літопис Червоної Калини*. 1938. № 9. С.11.

²⁵⁰ Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. С. 245.

визволення тюркських народів, а Туреччина в разі чого зможе діяти в інтересах незалежного Криму.²⁵¹

Таким чином, Галайчук в липні 1938 року випустив другий цикл статей, де полемізував із кримськими діячами. Він назвав його «Відповідь українських імперіалістів», іронізуючи над закидами Шинкевича у свій бік.²⁵² Публіцист передусім наголошував на бажанні порозумітися. Також йому не подобалися обурливі формулювання і безкомпромісність самостійника.²⁵³

Цікаво, що в цьому циклі статей Галайчук часто повторював свої попередні думки, поглиблюючи свою аргументацію. До прикладу, публіцист зазначав, що незалежницькі прагнення кримських татар зумовлені лише модою і практичної користі не несуть.²⁵⁴ Також він частково переніс дискусію у площину історії, згадуючи походи козаків на Крим та інші події давнього минулого.²⁵⁵

Однієї із сторін подальшої дискусії став турецький фактор в українсько-кримських взаєминах: Галайчук вважав, що Туреччина буде на стороні України і не підтримає незалежний Крим.²⁵⁶ Він також згадував кримські події 1918р., передусім дискутуючи про роль походу Болбочана у звільненні півострова від більшовиків – Шинкевич вважав, що вона була незначною.²⁵⁷ Крім цього, була знову згадана блокада Криму 1918 року і переговори крайового уряду Сулькевича із державою Скоропадського. Осмислюючи ці події, Галайчук вочевидь ретранслював візію Дорошенка, а не Ахматовича.²⁵⁸ Як ми бачимо, рефлексії щодо революційних років стали основними в

---

²⁵¹Czerwiński G. O Tatarach polskich i świecie muzułmańskim. *Ali Woronowicz i Mustafa Aleksandrowicz w Egipcie: Materiały źródłowe i publicystyka z lat 1934–1938*. Białystok, 2019. S.. S.33.

²⁵² Див. Наприклад: Галайчук Б. Концепція що не витримує критики. *Діло*. 1938. № 164. 29 липня. С. 3.

²⁵³ Галайчук Б. Немила Полеміка. *Діло*. 1938. № 160. 24 липня. С. 11.

²⁵⁴ Галайчук Б. Сумний досвід недавнього минулого. *Діло*. 1938. № 165. 31 липня С. 6.

²⁵⁵ Галайчук Б. Концепція що не витримує критики. *Діло*. 1938. № 164. 29 липня. С. 3–4.

²⁵⁶ Галайчук Б. Хто роздуває антагонізм? *Діло*. 1938. №162. 27 липня. С. 3.

²⁵⁷ Галайчук Б. Хто увільнив 1918 р. Крим від більшовиків. *Літопис Червоної Калини*. 1938. № 9. С. 11.

²⁵⁸ Там само. С. 12.

аргументації автора. Підсумовуючи свої думки, він написав, що Україна в 1917–1921 роках змогла втримати незалежність, а Крим – ні.²⁵⁹

Певним підсумком цієї дискусії стало запрошення Галайчука до варшавського клубу «Прометей». Там він виступив із рефератом, в якому наголосив на необхідності порозуміння між окремими прометеївськими народами (вочевидь йшлося про Україну і Крим). В клубі також були присутні його опоненти. Дописувач «Діла», який звітував про виступ Галайчука, зазначив, що реферат викликав гостру полеміку «під час якої молодші татарські політики дозволили навіть випадки проти прелегента як автора відомих минулорічних статей про Крим, опублікованих в “Ділі”». ²⁶⁰ Можна сказати, що запрошення публіциста в варшавський центр показує байдужість польської влади до українських претензій на Крим. З іншого боку, очолював польський «Прометей» українець Роман Смаль-Стоцький. Він навряд став би сперечатись із тезами Галайчука, які тим паче не суперечили офіційній лінії уряду УНР в екзилі.²⁶¹

Важливо наголосити, що Галайчук майже не висловив нових думок при своєму осмисленні кримського питання. Вочевидь він не був дотичний до справи півострова напряду, як Монкевич чи Дорошенко, не був свідком «ексклюзивної» інформації, як Кревецький. Галайчук діяв скоріше як компілятор, використовуючи всі попередні напрацювання. До прикладу, згадуючи про кримський похід, він використовував мемуари його учасників.²⁶² Коли писав про флот і стратегію, посилався на Шрамченка та Савченка-Більського.²⁶³ Галайчук навіть використовував згадані раніше аргументи Т. Олесіюка про «Зв'язок Криму з Доном і Кубанню»²⁶⁴, або статті О. Севрюка

---

²⁵⁹ Галайчук Б. Сумний досвід недавнього минулого. *Діло*. 1938. № 165. 31 липня. С. 7.

²⁶⁰ Заступник. Цикль українських відчитів у Варшаві. *Діло*. 1939. № 76. 2 квітня. С. 6.

²⁶¹ Яка була висловлена Шульгіним 1934 року.

²⁶² Галайчук Б. Хто увільнив 1918 р. Крим від більшовиків. *Літопис Червоної Калини*. 1938. № 9. С. 11.

²⁶³ Крим – ключ України. *Діло*. 1937. № 273. 11 грудня. С. 2.

²⁶⁴ Там само. С. 3.

про Крим і Берестейський Мир.²⁶⁵ Зрештою, йому були доступні всі вищезгадані кримськотатарські публікації: від меморандуму Сейдамета в Лігу Націй і до праці Селіма Ортая, з якими він хоч і сперечався, але й отримував із них додаткові відомості про революційні події в Криму.²⁶⁶ На цьому використанні автором матеріали не закінчуються. Галайчук не заперечував вторинність своїх статей: він писав, що не може бути оригінальним, оскільки «погляди всіх українців, які стоять на державницькому становищі, схожі».²⁶⁷

Отже статті Галайчука не є зовсім оригінальними і часто повторюють тези попередників. З іншого боку, аналітика публіциста є найбільш розгорнутою, оскільки він намагався врахувати всі аспекти кримського питання. Також його позиція є важливою при розгляді українсько-кримських взаємин в прометеївському русі. Дискусія Галайчука з кримськими діячами добре ілюструє суперечності між представниками України і Криму, які тягнулись ще з революційного часу. Галайчук ретранслював позицію цілої низки діячів: військових, публіцистів, політиків тощо. Його статті підсумовують велику частину напрацювань з кримської теми. Втім, участь в прометеївському русі зробила позицію Галайчука менш радикальною, ніж у багатьох його попередників: він не наполягав на повному «поглинанні» півострова Україною, а лише на його автономії. Цікаво, що він намагався подати автономію як взаємовигідну опцію, в той час як кримські татари трактували це виключно як «імперіалістичні» наміри українців: це і було основною причиною непорозуміння. У своїх статтях Галайчук багато аналізував події революції в Криму, які свідчили не на користь ідеї незалежності півострова. Крім змісту самих статей, важливим є контекст їх появи: Галайчук взяв участь

---

²⁶⁵ Галайчук Б. Хто увільнив 1918 р. Крим від більшовиків. Літопис Червоної Калини. 1938. № 9. С. 11.

²⁶⁶ Галайчук, апелюючи до меморандуму Сейдамета, зазначав, що кримські татари замість того щоб опиратися загарбникам звернулися до Ліги Націй. Див.: Чи можлива татарська держава на Крими? *Діло*. 1937. № 274. 12 грудня. С. 2.

²⁶⁷ Галайчук Б. За свободну дискусію над взаєминами поневолених Росією народів. (Відгук статей про Крим). *Діло*. 1938. № 8. 13 січня. С. 7.

у дискусії із Сейдаметом і його послідовниками, протиставляючи свій прагматичний погляд більш ідеалістичному. Показовим є також період, коли відбулась дискусія: час кризи прометеївського руху був часом очікування нового «визвольного зриву».

Підводячи підсумки, зазначимо, що в прометеївському русі сформувались дві паралельні візії Криму. Просуваючи їх, діячі більшою мірою повторювали політику своїх урядів часів революції. Сейдамет був ідеалістом і тому прагнув майбутньої незалежності півострова. Уряд УНР в екзилі, в свою чергу, вважав, що Україна і Крим нерозривно поєднані. Спроба домовитись відбувалася в період, коли прометеївський рух був на піку свого розвитку і певний час були успішними, проте в період його кризи відбувся своєрідний крок назад. Водночас розбудова прометеївського руху сприяла одночасному поширенню цих двох думок: це видно як із протилежних позицій Дорошенка і Ахматовича, так і з дискусії Галайчука з кримськими публіцистами. Причини невтручення Польської влади могли бути різними. Передусім, вона надавала Україні першість у прометеївському русі, оскільки та мала найбільший потенціал. По-друге, ймовірно, польська влада не розраховувала на те, що один народ-учасник прометеївського руху заявить претензії на територію іншого і була розгублена. Тому вона не приділяла особливої уваги претензіям українських представників на Крим. Проте, вже пізніше, намагалася усунути наслідки такого елітаризму, які виявились в утворенні Комітету Дружби. Але суперечності не припинились. Обидві візії - незалежного Криму та українського, мала своїх послідовників, що показала аналітика Галайчука і подальша полеміка, яка була нею викликана.

Висновки

Український погляд на Крим мав у міжвоєнний період цілу палітру різних думок. Проаналізувавши те, як українська газета «Діло» висвітлювала політику радянської влади в Криму, можемо чітко виявити «етнографічну» візію Криму. «Етнографісти» прагнули розширення території радянської України, наполягали на несправедливості визначення кордонів в цій державі. Вони вважали справедливим включення Криму у склад радянської України. Але такий погляд міг існувати лише в період, коли СРСР проводив ліберальну політику щодо національностей. Подальша антиукраїнська політика Радянського Союзу спричинила те, що популярність цих поглядів впала практично до нуля і вже не була поширена в 30-х роках. Тим не менш, етнографісти привернули увагу до кримського питання. Намагаючись обґрунтувати правомірність переходу півострова у склад радянської України, вони використовували різноманітні аргументи, до прикладу, називаючи Крим «географічно» або «економічно» залежним від України. Ці аргументи потім будуть використовуватися їхніми наступниками, деякі з яких ще в середині 20-х років осмислювали кримське питання, з іншого боку – з позиції включення його у склад «національної території».

На зміну етнографічному прийшов «військовий» погляд на Крим: діячі визвольних змагань, засвоївши досвід революційних часів, дивились на півострів прагматично - як на територію для майбутніх військових дій. Їхній авторитет, який базувався на участі у боротьбі за українську державу, часто безпосередньо в Криму, зумовив поширення такого погляду.

Водночас кримське питання було пов'язане з ідеологією прометеїзму. Прометеївський рух став спільним середовищем для українців і кримських татар, але не завжди це сприяло порозумінню. Однак ця ідеологія точно впливала на актуалізацію кримського питання, зумовила дискусії в цьому напрямі. Головним чином полеміка і переговори йшли навколо питання незалежності Криму. Ця ідея пропагувалась кримськотатарськими

прометеївськими діячами, на противагу ідеї включення півострова у склад України, або ж його автономії.

Для всіх цих візій Криму характерним є бажання маркувати цей простір як «свій», попри такі фактори, як об'єктивно невеликий відсоток українців в Криму. Відсоток українців в Криму постійно намагались завищити. Це пов'язано з тодішнім уявленням, що претензія на територію мусить бути обгрунтована етнографічно: так діяла Центральна Рада, і таким був пізніший принцип Вільсона. Також тема Криму була пов'язана з темою Чорного моря загалом і часто носила романтичне забарвлення. Публіцисти повсякчас писали про Крим, як про близьку Україні землю, апелюючи саме до історії, згадуючи походи козаків на Крим. Крім цього, важливим для кримського питання були події визвольних змагань. Крим став «ближчим» у свідомості українських діячів після таких подій, як кримський похід або українсько-кримські переговори. Українські уряди часів революції дивились на півострів як на сферу свого впливу і такий погляд був продовжений і багатьма міжвоєнними публіцистами.

Важливими є ідеологічні рамки, в яких знаходилися діячі, що аналізували кримське питання: це був спектр від націоналізму, до більш поміркованих поглядів українських прометеїстів. Але найбільше на кримське питання вплинули «державники». Ідея консолідації етнічних земель, сильної держави та війська зумовила їх звертатись до теми Криму. Часто це було пов'язано з тим, що вони були дотичні до кримського питання напряму.

Кримське питання найбільше активізується в 30-х роках і на це вплинула ціла низка факторів. Можна сказати, що це є частково збігом обставин: пік розвитку прометеївського руху наприкінці 20-х, перші публікації мемуарів учасників кримського походу, що здобули в міжвоєнний період велику популярність. Наприкінці 30-х років кримське питання ще більше популяризується, з огляду на загальну міжнародну напругу та уявлення про можливий початок війни, яка мала б зумовити незалежність української держави.

Список використаних джерел і літератури

1. Джерела

1.1 Неопубліковані джерела

- 1) ЦДАГОУ. ф. 408. оп. 1. спр. 7 («Хліборобська Україна». Видання Українського союзу хліборобів-державників. Відень. Збірники I, II, III, IV, 1920–1921 рр)
- 2) ЦДАГОУ. ф. 408. оп. 1. спр. 157 («Національна думка». Орган Групи української національної молоді в Празі. Прага. Чч. 1, 2, 3, 4-6, 7-8, квітень–листопад 1924 р. Рік видання II. Чч. 1-3, 5, січень–березень, листопад–грудень 1925 р. Рік видання III. Ч. 1, березень 1926 р.).

1.2. Опубліковані джерела

- 1) Документы по истории черноморского флота (в марте — июне 1918 г.) // Архив русской революции / под ред. Г. В. Гессена. Берлин: Слово, 1924. Т. 14. С. 151–212.
- 2) Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Нью-Йорк: Видавнича корпорація «Булава», 1954. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. 512 с.
- 3) Кревецкий І. Україна і Крим. Причинок до історії Берестейського мира // Наш Крим. Київ, 2022. Вип. V. С. 205–211.
- 4) Крымскотатарское национальное движение: документы, материалы, хроника / сост. М. Н. Губогло, С. М. Червонная. Москва, 1992. Т. 2. 340 с.
- 5) Липа Ю. Призначення України. 2-е незмін. вид. Нью-Йорк: Говерля, 1953. 305 с.
- 6) Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1956. 288 с.
- 7) Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Львів: Червона Калина, 1930. Ч. 3: Від Кримського походу до гетьманського перевороту. 164 с.

- 8) Українська Центральна рада: Документи і матеріали: У 2-х т. / упоряд. В. Ф. Верстюк та ін. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 590 с.
- 9) Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): документи і матеріали / упоряд. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. 590 с.
- 10) Шульгин О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині. Париж: Вид-во «Меч», 1934. 251 с.
- 11) Seidamet D. La Crimée. Passe-Present Revendications des Tatars de Crimée. Lausanne: Imprimerie G. Vaney-Burnier, 1921. 121 s.

1.3. Періодика

- 1) Діло. 1923–1938.
- 2) Літопис Червоної калини. 1932–1938.
- 3) Табор. 1929–1937.
- 4) Тризуб. 1926–1937.
- 5) Савченко В. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (на підставі документів та оповідань свідків). За державність. Каліш, 1935. 36. 5. С. 158–185.
- 6) Achmatowicz A. Tragedia tatarów krymskich. *Rocznik Tatarski*. 1932. Т. 1. S. 256–261.
- 7) List Dżafera Seydameta do Aleksandra Achmatowicza. *Rocznik Tatarski*. 1932. Т. 1. S. 286–287.
- 8) Ortay S. List do Redakcji. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. Warszawa, 1938. №1(240). S. 8

2. Література

2.1. Монографії

- 1) Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 247 с.
- 2) Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917 – 1920 гг.). Симферополь: Крымгосиздат, 1927. 336 с.
- 3) Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с
- 4) Іванець А., Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб. Київ: К.І.С., 2019. 448 с.
- 5) Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
- 6) Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. 340 с.

2.2. Статті

- 1) Гриценко І. Капітан-лейтенант Святослав Шрамченко: спроба біографії. *Сіверянський літопис*. 2013. № 6. С. 249–263.
- 2) Гуменюк Е. Внешнеполитическая деятельность Александра Шульгина в Украине и в эмиграции в первой половине XX века. *Nowy Prometeusz*. 2016. № 10. С. 83—95
- 3) Исхаков С. М. Дж. Сейдамет – политэмигрант в Европе (1920–1930-е гг.). *Исторический вестник*. 2022. Т. XLI. С. 78–95.

- 4) Козерод О. Еврейская колонизация Крыма в 1921-1926 годах. *Этническая история народов Европы*. Київ, 2001. Вип. 10. С. 92–95.
- 5) Комар В. Л. Еміграція УНР у політиці прометеїзму Польщі 30-х років ХХ ст. *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 18–22.
- 6) Кротофіл М., Срібняк І., Яковенко Н. Журнал «Табор» (1923–1939): тематична палітра та інформаційний потенціал публікацій, роль у консолідації української військової еміграції у Польщі. *Київські історичні студії*. 2025. № 1 (20). С. 47–53.
- 7) Могаричев К. Ю. Договор СССР с Агро-Джойнтом (1924 г.) в контексте мифологеми о «Крымской Калифорнии». *Научные ведомости. История. Политология*. Белгород, 2019. С. 452–461.
- 8) Czerwiński G. O Tatarach polskich i świecie muzułmańskim. Zarys tematyki artykułów publicystycznych drukowanych na łamach „Życia Tatarskiego” i „Przeglądu Islamskiego”. *Ali Woronowicz i Mustafa Aleksandrowicz w Egipcie: Materiały źródłowe i publicystyka z lat 1934–1938*. Białystok, 2019. S. 13–34.

4. Рукописи

- 1) Іванець А. В. Кримське питання в політиці Української Народної Республіки періоду Директорії (кін. 1918–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Науково-дослідний інститут українознавства. Київ: НДІ українознавства, 2016. 227 с.

5. Електронні ресурси

- 1) Гай-Нижник П. Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних

- спецслужб. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2019doc_sevryuk.php (дата звернення: 05.03.2026)
- 2) Курилишин К. Галичина 1923–1930 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/115254> (дата звернення: 05.03.2026).
- 3) Курилишин К. Галичина 1931–1935 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/120052> (дата звернення: 05.03.2026).
- 4) Курилишин К. Галичина 1936–1939 років – очима «Діла». URL: <https://zbruc.eu/node/123554> (дата звернення: 05.03.2026).
- 5) Середа О. Галайчук Богдан Тадей. URL: <https://biograma.net.ua/halaychuk-bohdan-tadey> (дата звернення: 15.01.2026)
- 6) Kayıplarımız: Selim Ortay. Emel Kırım Vakfı. URL: <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kayiplarimiz-selim-ortay/> (дата звернення: 20.05.2026)